

על ישראל, התפוצות והדמוקרטיה הציונית

אלון גל

מדינת ישראל קמה וקיימת כמדינה יהודית ודמוקרטית. מפליא לכאורה שמדינה כה קטנה הנאבקת בבעיות כה רבות וקשות לא התדרדרה למשטר אוטוקרטי או אלים והצליחה לשמור ואף לטפח את אופיה הדמוקרטי. בכוונת מאמר זה להעלות ממד והקשר מוגדרים העשויים לתרום להבנת התופעה הייחודית כמעט, שהרי ספורות הן המדינות שהגיעו לעצמאותן אחרי מלחמת העולם השנייה ומקיימות משטר דמוקרטי יציב. לתפיסתי, הדיון האזורי המפורש בהיסטוריה ציונית עשוי לתרום לפתרון הקושי המרתק; ודיון כזה הוא אכן עיקר מאמרי.

מבוא

אין בכוונתי לדון במאמר זה דיון שיטתי ומקיף בנושא של הדמוקרטיה הציונית אלא להאיר ולשרטט ממד מסוים, שלדעתי די הוונח עד כה. מעבר לדיון ספציפי זה (סעיפים א-ג) אעלה במבוא זה נקודות אחדות חיוניות למרכיביו של מתווה לחקר הנושא בכללותו. ההנחה בבסיס המאמר היא, שההקשר התפוצתי של הציונות ושל מדינת ישראל והזיקה אל מדינות המערב הדמוקרטיות והפלורליסטיות מסבירים במידה רבה את היציבות והחיוניות של הדמוקרטיה הישראלית. המאמר על שלושת סעיפיו הקצרים – המתמקדים כל אחד פחות או יותר בתקופה אחרת ביחסי ישראל והתפוצות – מוקדש אפוא להבהרה ולהדגמה של התזה הזאת (המונח 'תפוצה' במאמר זה מציין את הקהילות היהודיות ב'מערב', בייחוד בארצות הדוברות אנגלית; המונח 'פזורה' מציין את כלל הקהילות שמחוץ למדינת ישראל; ואילו המונח 'גולה' מציין קהילות במצוקה או החשופות למצבי מצוקה).

לפני הדיון גופו אעלה כמה גורמי רקע מרכזיים. ראשית, עובדה היסטורית בסיסית היא שהתנועה הציונית (כלומר ההסתדרות הציונית העולמית על שלוחותיה) קמה כתנועה דמוקרטית מעיקרה, וכך התקיימה ונשארה, וזאת בשלושה מובנים: (א) היא דמוקרטית

* תודתי נתונה לפרופסור משה ליסק על הדיונים, ההערות וההארות אשר תרמו רבות למאמר זה.

כשלעצמה, דהיינו במבנה, בארגון, בחיים הפוליטיים והמפלגתיים וכו'; (ב) היא דמוקרטית מבחינת המטרה, כלומר מבחינת המשטר של הישות הריבונית הנכספת; (ג) היא דמוקרטית גם מבחינת האמצעים להשגת המטרה. מאפיינים יסודיים אלה ידועים ומקובלים למדי בחקר הציונות.

שנית, היבט שלא נחקר מספיק עד כה הוא האתוס הציוני הדמוקרטי שאפיין את המפעל הציוני המתגשם בארץ-ישראל. אחת הסיבות האפשריות לכך היא שאתוס זה היה כה מקיף, מושרש ביישוב ו'מובן מאליו'. דיונים מדעיים לא מעטים וכן חקרי לב ונפש רבים מוקדשים לוויכוחים על סוג המשטר החברתי-הכלכלי ביישוב ובישראל ופחות לאתוס הדמוקרטי עצמו שבדרך-כלל היה ביסוד כל אלה. אעיר בקצרה על אתוס זה לא מתוך כוונה 'למצות' אותו כאן, אלא כדי להמחישו כפרמטר למאמר זה וכאתגר למחקר שיטתי.

עובדה יסודית ובעלת השלכות חשובות היא, שהן ההגות והן המעש של התנועה הציונית ביטאו בדרך-כלל דחייה עמוקה ועקיבה של המשטרים הטוטליטריים למיניהם – הקומוניסטי, הפשיסטי, הבעת'יסטי, הח'מיניסטי או דומה לאלה. יכולים אנו להתחיל את שרשרת הכמיהות הדמוקרטיות-חברתיות של הציונים ממשוה הס ונחמן סירקין דרך האוטופיה של הרצל על אודות קהיליה 'מיטואליסטית' – כזאת המשלבת את עקרון ההדדיות הנאורה שבחזון הסוציאליסטי עם המיטב שביוזמה החופשית הקפיטליסטית – ולהמשיך עד (לפחות) מסכת החזון והעשייה של ברל כצנלסון ודוד בן-גוריון להגשמת חברת עובדים קואופרטיבית חופשית. ואכן, המאפיין הדמוקרטי-ההומניסטי היה שזור בהגשמה הציונית בארץ-ישראל לכל אורכה כמעט. אין זה מקרי שתנועת העבודה היא ש'עמסה על שכמה' את המפעל הציוני בארץ. ביסוד הרעיונות שהדריכו את הסוציאליזם הקונסטרוקטיבי בארץ, חלוציות וזולונטריות, היה ערך דמוקרטי כללי שהיה ספוג אצל רוב בניינו ומניינו של היישוב – ערך שוויון האדם. תנועת העבודה הנהיגה בדרכה הציונית-הסוציאליסטית את רוב המחנות – הדתי והאזרחי – ואת היישוב כולו לאור עיקרון בסיסי זה כ'עיקרון תאום' לזה של כינון התקומה הלאומית.¹ וכך על אף אופיו ההטרונגי מאוד של היישוב, הוא לא התפורר בתקופה של טרום-מדינה, והוא גם לא הצמיח, על אף התנאים הקשים כל-כך, מנהיגות של אלימות ודיכוי; ואחת הסיבות היא אפוא שמעבר לכל ש'פעת המבנים החברתיים והזרמים הרעיוניים שרר אתוס ציוני דמוקרטי-הומניסטי, ש'הדביק' את הפסיפס הציוני לכלל 'מדינה דמוקרטית נאורה שבדרך'.²

יש התוהים בכאב מה נשאר היום מההישגים החברתיים והקואופרטיביים של המאמץ הציוני בתקופות היישוב ובשנים הראשונות של המדינה. תהא התשובה אשר תהא, בכל המאמצים החברתיים הללו נשזר – ולדעתי גם נשאר אתנו – חוט השני של שוויון ערך

1. יצחק גלינור, ראשיתה של הדמוקרטיה הישראלית, תל-אביב 1985, עמ' 39-102, 252-364; שמואל נ' אייזנשטדט, הדמוקרטיה ונפתוליה: פרדוקסים בדמוקרטיה המודרנית, תל-אביב 2002, פרקים יא, יב. 2. ראו: דן הורוביץ ומשה ליסק, מיישוב למדינה: יהודי ארץ-ישראל בתקופת המנדט הבריטי כקהיליה פוליטית, תל-אביב 1986, בייחוד פרקים 6, 8, 9.

האדם, של 'בצלם אלוהים ברא את האדם'. ישראל לא נעשתה סוציאליסטית כפי ששאפו בעלי החזון; אך המאמצים הגדולים לבנות סוציאליזם באופן וולונטרי וחלוצי לא היו לשווא; הם הותירו אחריהם 'לפחות' מדינת לאום בעלת דמוקרטיה יציבה, עצימה (אינטנסיבית), פלורליסטית למדי, מרתקת בשלל ביטוייה.

נכון שיש מתחים פוליטיים קשים בין האופי הדמוקרטי לאופי היהודי של המדינה. ואולם אני מצטרף למעריכים שמתחים אלה הם בני גישור.³ רוצה לומר, להערכתו ישנם כל הסיכויים שמדינת ישראל תמשיך להיות לדורות מדינה יהודית ודמוקרטית. מכל מקום, אדגיש שוב שלא לבעייתיות זו מוקדש המאמר. מטרתי כאן לפרוס מצע היסטורי מועיל ולשרטט הקשרים היסטוריים מסוימים שיפרו דיון כזה.

הפרמטר השלישי המונח ביסוד מאמר זה: היציבות והחיוניות הדמוקרטית של התנועה הציונית ושל האתוס הציוני הדמוקרטי והמשטר הדמוקרטי של היישוב ומדינת ישראל נובעים גם משורשים היסטוריים עמוקים; שורשים אלה נמשכים והולכים אל תקופות בעבר ואל הציביליזציה היהודית לדורותיה הרבים.⁴ אמנם לא אטען שקיימת רציפות חד-משמעית בין העבר היהודי הרחוק למשטר פוליטי מודרני יהודי מסוים (למותר לציין שבכל תקופה ותקופה קיימים דפוסים וזרמים שונים ואף מנוגדים). ואולם בעקבות מלומדים החוקרים מסורות פוליטיות יהודיות ואת הזיכרון הקולקטיבי היהודי, נוכל להציב אתגר מדעי שהוא לא רק לגיטימי אלא גם מרתק בחשיבותו: עד כמה ובאיזה אופן נעוצים שורשיו של האתוס הציוני-ההומניסטי-הדמוקרטי בציביליזציה היהודית ובמסורת פוליטית יהודית סגולית? למשל, העובדה שבימי הבית הראשון והבית השני לא התגבש בתרבות ישראל דפוס 'העריצות של המזרח הקדום'⁵ ראוייה לתשומת לבו של ההיסטוריון של התקופה המודרנית ביהדות. בדומה לכך ראוי לבדוק עד כמה המוטיב הדתי-החברתי, השזור לאורך ולרוחב התנ"ך, התפילה והספרות היהודית בכלל, זה המעלה אידאל של חברה המנוגדת ל'בית עבדים' שממנו השתחרר העם, השאיר חותם בהיסטוריה היהודית לדורותיה.⁶ ואחר-כך, אחרי אובדן העצמאות, פיתח העם בגלות, במשך יותר מאלף שנה, חיי קהילה עצמיים עשירים – והרי ניסיון כזה אינו נעלם ללא עקבות בהיסטוריה המאוחרת יותר ובפסיכולוגיה

3. למשל: רות גביון ויעקב מדין, מסד לאמנה חברתית חדשה בין שומרי מצוות וחופשיים בישראל, ירושלים 2003.

4. לשימוש מנומק במונח 'ציביליזציה יהודית' וכן למגמות פלורליסטיות ואף אנרכיות הטבועות בו ראו: שמואל ג' איזונשטט, הציביליזציה היהודית, קריית שדה-בוקר 2002, פרקים 1, 2, 10.

5. Karl Wittfogel, *Oriental Despotism: A Comparative Study of Total Power*, New Haven, CT 1957, pp. 101-107, 137-160, 301-320, 443-450; Jean Baechler, John Hall & Michael Mann (eds.), *Europe and the Rise of Capitalism*, Oxford 1989, esp. chaps. 1-4

6. אליעזר שביד, הפילוסופיה של התנ"ך כיסוד תרבות ישראל: עיון בסיפור, בהוראה ובחקיקה של החומש, תל-אביב 2004, עמ' 286-182; Michael Walzer, *Exodus and Revolution*, New York; 1985, esp. pp. 131-149

של עם המצווה על 'זכור'.⁷ מכל מקום, להערכתי, ידועים לנו מספיק אלמנטים היסטוריים רלוונטיים וקיימים מספיק עיונים ומחקרים סולידיים – ובהם גם על תקופת המעבר לזמן החדש והמוכנות (החלקית) ההשכלתית והערכית של הקהילה היהודית למודרנה – כדי לגרוס כי קיים היגיון היסטורי מסוים ביסוד ההשתלבות האסרטיבית של תנועת התחייה הלאומית היהודית בתוככי העולם הדמוקרטי-הפלורליסטי.⁸

גורמי הרקע הללו, כאמור, חלקם נחקרו באופן ממצה למדי וחלקם, להערכתי, עדיין פתוחים וקוקים למחקר שיטתי. בכל אופן, עדיין חסר דיון מדעי משלים על אודות עצם ההשתלבות הפעילה של התנועה הציונית והמדינה היהודית בעולם המודרני-הדמוקרטי, והארת השתלבות זו והדגמתה הרי הן מטרת המאמר.

א

לממד האזורי בחקר הציונות יש שני היבטים מכריעים במשקלם לנושא דיוננו. האחד הוא 'פנימי' בעיקרו – ההיבט של ההשקפה הציונית על גורל התפוצות בארצות הדמוקרטיות; והשני הוא 'חיצוני' בטבעו, דהיינו זיקת המדיניות הציונית לארצות שאפשרו לקהילות יהודיות גדולות להתקיים בתוכן ולהתפתח.

יחסה של התנועה הציונית לתפוצות עבר תמורות, ואפשר להבחין בשלושה שלבים לפחות בתמורה ההיסטורית. השלב הראשון היה, לכאורה, זה של שלילת הפזורה כולה. אולם, אם כי הגדרת הציונות את עצמה היתה ברורה ומפורשת – תנועה לתחייה לאומית יהודית במולדת ההיסטורית, ארץ-ישראל – הרי כבר מלכתחילה היא לא היתה לאומית גרדא או לאומית-מהפכנית חד-ממדית. נכון שבשלב ההוא היתה העמדה הבסיסית של הציונות שלילית כלפי חיים יהודיים מחוץ לארץ-ישראל וראתה בהם גלות; ובכל זאת כבר

7. ראו למשל: Cecil B. Roth, *The Jewish Contribution to Civilization*, Cincinnati, OH 1940, esp. chaps. 1, 13. שאלות מחקר כאלה נדונו לא מעט ביוזמת דניאל אלעזר ז"ל בחסות המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה (ראו למשל: אליעזר דון-יהוא וברוך זיסר, 'רציפות ותמורות בהגות המדינית היהודית', בתוך: דניאל אלעזר [עורך], עם ועדה: המסורת המדינית היהודית והשלכותיה לימינו, ירושלים 1991, עמ' 109-123), ולאחרונה בחסות מכון שלום הרטמן בירושלים. ראו הסדרה בעריכת מיכאל וולצר ואחרים המתפרסמת עתה בהוצאת אוניברסיטת ייל: Michael Walzer, Menachem Lorberbaum & Noam Zohar (eds.), *The Jewish Political Tradition*, I: *Authority*, New Haven, CT & London 2000; Idem, II: *Membership*, 2003; Idem, III: *Community* [in print]; Idem, IV: *Politics in History* [in preparation]
8. ראו למשל: זאב גריס, הספר כסוכן תרבות: בשנים ת"ס-תר"ס (1700-1900), תל-אביב 2002, עמ' 11-20, 107-142; שמואל פיינר, מהפכת הנאורות: תנועת ההשכלה היהודית במאה ה-18, ירושלים 2002, עמ' 20-36, 379-410. לרקע ראו: אבי שגיא, דודי שוורץ וידידיה שטרן (עורכים), יהדות פנים וחוץ: דיאלוג בין עולמות, ירושלים 2000, עמ' 5-29, 57-75, 90-110, 124-168.

אז היא השלימה עם קיומן של תפוצות מערביות מסוימות, ולעתים, אם כי בהסננות ובהתניה, חייבה זאת.

למען שרטוט תמונה כללית מתוך הסתכנות בפשטנות, אפשר להכליל ולומר כי באזורים של דיכוי ואנטישמיות מושרשת כמו רוסיה ומזרח אירופה, שם האמנציפציה בקושי צצה או נכשלה כישלון טראומתי, נחו ונתפסו החיים היהודיים בדרך-כלל כגלות. כך גם באזורים שבהם בדרך-כלל הופלו היהודים והושפלו באופן שיטתי, כמו בעולם המוסלמי.⁹ ואולם יש לזכור תמיד כי בקצה האחר של האטלס הגאוגרפי התקיים 'המערב הדמוקרטי' ובייחוד העולם הדובר אנגלית, וזה נתפס בדרך-כלל כנוח יחסית ליהודים. כבר בקונגרס הציוני הראשון (1897) הבהיר והדגיש מקס נורדאו, שותפו הקרוב של הרצל, בנאומו הפרוגרמתי המקיף, כי האמנציפציה (ההדרגתית) באנגליה היא, להבדיל מכל שאר ארצות אירופה, עמוקה ויציבה.

לא כאן המקום לדון שיטתית בשאלה ההיסטורית באיזו מידה היה הרצל (1860-1904), מייסד הציונות המדינית, רגיש לגיוון זה.¹⁰ עמדתו הבסיסית של הרצל שללה את כלל הפזורה וכידוע הוא נקט את הססמה של 'כיבוש הקהילות' על-ידי הציונים. נאמר עליו, על 'הרצל הקלאסי', שכאשר התבקש להגדיר את הציונות במשפט אחד הוא הגיב בקיצור - 'יציאת מצרים'. עם זאת, הרצל לא קרא ליהודי ארצות-הברית או ליהודי בריטניה לעזוב בהמוניהם את ארצות מושבם. הוא ביקר בלונדון כבר בשנת 1895 ותרם מאז לגיוס 'מלמטה' של דעת קהל יהודית בבריטניה וכן לטיפוח עיתונות בריטית כללית פרו-ציונית. מאלף, לדעתי, שהוא מיקם את המוסדות הכלכליים של התנועה הציונית (אוצר התיישבות היהודים ותשתית הקרן הקימת לישראל) בלונדון, ובשנת 1900 הוא כינס בה קונגרס ציוני (הרביעי) לשם גיוס דעת הקהל למען העניין הציוני. 'אנגליה, אנגליה הגדולה, אנגליה החופשית, אנגליה החולשת על כל הימים - היא תבין אותנו ואת מטרתנו. מכאן הרעיון הציוני יגאה גבוה יותר ורחוק יותר; בזאת יכולים אנו להיות בטוחים', אמר הרצל לקול תשואות סוערות בנאום הפתיחה שלו.¹¹ באותו קונגרס ציוני בלונדון החליטה התנועה הציונית בראשונה לכלול במשימותיה פעילות תפוצתית מובהקת. הרצל החליט אז גם לשלוח פעיל ציוני בריטי (יעקב דה-האז, 1872-1937) לארצות-הברית שיכהן כמזכיר הפדרציה של ציוני אמריקה (FAZ, ולאחר מכן ZOA). דה-האז (שבסופו של דבר השתקע בקהילה היהודית בבוסטון) לא קרא לעלייה המונית מבריטניה או מארצות-הברית, וודאי שגם המנהיגים הציונים המקומיים - שלא היו במתכונת של 'שליחים מבחוק' אלא ביטאו באופן אותנטי יותר את הנסיבות האמריקניות - לא קראו לעלייה רבתי מארצות-הברית.

9. Shlomo Goitein, *Jews and Arabs: Their Contacts through the Ages* (rev. ed.), New York 1974, pp. 62-68; Bernard Lewis, *The Jews of Islam*, Princeton, NJ 1984

10. לרקע ראו: דוד ויטל, המהפכה הציונית: שנות העיצוב, תל-אביב 1984, פרקים 5, 9, 12; הנ"ל, המהפכה הציונית: שלב ההכרעה, תל-אביב 1987, פרקים 6-10.

11. Jonathan Fraenkel, 'Great Britain, Relations with Zionism and Israel', *New Encyclopedia of Zionism and Israel*, 1 (1994), p. 506

מאז מותו של הרצל בשנת 1904 ועד תחילת פעילותו המדינית של וייצמן בבריטניה בתחילת 1914 ייצג נחום סוקולוב (נפטר בלונדון בשנת 1936) את רציפות האינטרס הציוני המיוחד בבריטניה. ואחר-כך, בשנת 1918, הוא פרסם שני כרכים עבי כרס, *History of Zionism*, שבהם עמד גם על המקורות המערביים של הרעיון הציוני.

אפילו בהקשר הגאוגרפי של רוסיה ומזרח אירופה התפתחה כידוע גישה ציונית, שאף ששללה את הגלות באופן עקרוני, בכל זאת שאפה ל'עבודת הווה' משמעותית (*Gegenwartsarbeit*). כמו כן היתה השפעה רבה למחשבה הציונית של אחד העם (1856-1927) שלפיה התפוצה היא מרכיב קבוע בחיים היהודיים. אף שמחוז הולדתו והתפתחותו של אחד העם היה במזרח אירופה, חלק ניכר וחשוב של חייו (1907-1922) התרחש בלונדון. בעיר זו הוא פעל לצדו של חיים וייצמן (1874-1952), לימים הנשיא הראשון של מדינת ישראל, להשגת הצהרת בלפור.

הדרך להצהרת בלפור ולקשר הציוני-הבריטי לא היתה מדינית גרדא; בקרב הציונים היתה מקובלת ההנחה שמכל המעצמות בריטניה תהא הנוחה ביותר להתפתחותה האוטונומית של תרבות יהודית-עברית בארץ-ישראל. השאיפה הציונית להתפתחותה התרבותית-הרוחנית החופשית של הקהילה היהודית במולדת ולהקמתה, למשל, של אוניברסיטה עברית בירושלים, נטתה אפוא בפירוש לתלות תקוות באנגליה ובליברליות הבריטית. וכך שורה מרשימה של אישים ומדינאים ציונים ראו את בריטניה, אמנם מזוויות שונות, בתור הארץ המתאימה לזיקה הפוליטית הבין-לאומית של התנועה הציונית. ברשימה המגוונת מופיעות דמויות שונות זו מזו, כמו לואיס ברנדייס, בנימין זאב ז'בוטינסקי, חיים וייצמן, נחום סוקולוב, אחד העם ורוד בן-גוריון (עד 1938, ובהמשך אדון בשנים שאחר-כך).

הממד הדמוקרטי של הצהרת בלפור התבטא הן בהקשר הכללי והן בהקשר היהודי. בהקשר הכללי מדובר על הקמת 'בית לאומי לעם היהודי בארץ-ישראל' ולא ננקטה הנוסחה הציונית המועדפת של 'בניין ארץ-ישראל מחדש בתור הבית הלאומי של העם היהודי'. וכן לשון ההצהרה התנתה את הקמת הבית היהודי הלאומי בכך 'שלא ייעשה שום דבר העלול לפגוע בזכויות האזרחיות והדתיות של העדות הלא-יהודיות הקיימות בארץ-ישראל'. ההקשר היהודי-הדמוקרטי 'הפנימי' היה בהתניה שהקמת הבית הלאומי היהודי לא תפגע בשום אופן 'בזכויותיהם ובמעמדם המדיני של היהודים באיזו ארץ אחרת', והכוונה היתה בראש ובראשונה לבריטניה, שבה היה פעיל אז חוג יהודי אליטיסטי שחשש שהציונות תערער את מעמדו.¹² אפשר אמנם לראות את התוספת הזאת כהישג של אותו חוג; אך אפשר לגרוס אותה גם 'באופן חיובי' מן ההיבט הציוני, דהיינו פעילות התנועה הציונית התקבלה עתה 'בברכה רשמית' בהנחה שהיא מתנהלת מתוך כיבוד המשטרים הדמוקרטיים המאפשרים, בין היתר, את קיומן החופשי של הקהילות היהודיות. בפרספקטיבה היסטורית אכן אין זה משנה הרבה

12. ישעיהו פרידמן, שאלת ארץ-ישראל בשנים 1914-1918: מערכת היחסים שבין בריטניה, הציונות והערכים, ירושלים 1987, פרקים 14-18.

לדיוננו איך ומה בדיוק תרמו כל הגורמים המעורבים – הבריטים הפרו-ציונים, הציונים הבריטים, הציונים המהגרים שזה מקרוב באו או 'האירופים יותר', היהודים מתנגדי הציונות ואחרים – לעיצוב ההצהרה. החשוב מבחינתנו, שהצהרה (שאושרה אחר-כך בחבר הלאומים) בוססה על אדנים דמוקרטיים הן מבחינת האסטרטגיה המדינית והן מבחינת טקטיקת הפעילות הציונית. בסיכום, הצהרת בלפור הכניסה בתנופה את התנועה הציונית העולמית – שעשתה מצדה את צעד הפתיחה הגדול כבר בשנת 1900 – למשחק הפוליטי-הפלורליסטי של בריטניה הדמוקרטית, ובו בדד גם של ארצות-הברית שתמכה בהצהרה ההיסטורית (בלט בפעילותו להשגת התמיכה האמריקנית לואיס ברנדייס, שופט בבית-המשפט העליון של ארצות-הברית ומנהיג ציוני פרוגרסיבי).¹³ כך התעצבה הציונות והתייצבה בזירה הדיפלומטית כגורם עצמאי הפועל ברגישות ברוח כללי המשחק של הדמוקרטיה המערבית, בייחוד זו הפלורליסטית, המושרשת בארצות הדוברות אנגלית.

בימיהם של הרצל ושל אחד העם ועד מלחמת העולם השנייה, הקהילות היהודיות בעולם הדובר אנגלית היו אך חלק קטן של העם. רק אחרי השואה והשינוי הטראגי בדמוגרפיה של העם היהודי נוצר מצב שהציונות עומדת נוכח תפוצה המצויה ברובה בארצות דוברות אנגלית (ראו נספח). ובכל זאת, כבר מתחילת המאה ה-20 למדו מנהיגים ציונים בהדרגה להכיר ולהעריך את המיוחדת לארצות הללו. ואכן לעולם האנגלו-אמריקני היו כמה מאפיינים לרוונטיים עד מאוד למאמץ הציוני ההיסטורי: דמוקרטיה יציבה; נטייה מובנית לרפורמות הדרגתיות; פלורליזם מושרש בגזרות רבות של החיים החברתיים והפוליטיים; פלורליזם (או סובלנות רבה) במישור הדתי. בעולם האנגלו-אמריקני, הפרוטסטנטי בעיקרו, מושרשים עמוקות מוטיבים פילושמיים חשובים, ובהם הכרת הקשר ההיסטורי והדתי בין עם ישראל לארץ-ישראל.¹⁴ מאפיינים אלה אפשרו למספר גדול והולך של יהודים לקיים חיים קהילתיים חופשיים ויצירתיים (בבריטניה 'בסופו של דבר' ובארצות-הברית 'מתחילתו של דבר') על בסיס של שוויון. כל המאפיינים הללו חברו יחדיו לכדי גורם שפיתח, עיצב וייצב בהדרגה היערכות היסטורית מכרעת בחשיבותה בין הציונות ורכיבים רבי-משקל בעולם הדובר אנגלית. ואמנם, על אף שהמקורות המסיביים של 'הבעיה היהודית' היו הרחק מעבר לעולם גאו-פוליטי זה, הפעילות הפוליטית הציונית העיקרית התנהלה יותר ויותר במערב הדמוקרטי-פלורליסטי, וליתר דיוק בבריטניה ובארצות-הברית. המאבק לרכישת דעת הקהל הדמוקרטית בארצות הללו נעשה מאפייין סודי של המאמץ הדיפלומטי והחינוכי הציוני. והרי זה מעניין ומשמעותי, שככל שהמאבק להקמת המדינה התקרב לשלבים המכריעים והסופיים שלו, כך

13. יהודה ריינהרץ, חיים וייצמן: עלייתו של מדינאי, ב, ירושלים 1996, פרקים ו-ט. וראו ההרצאה החשובה במכון ליאו בק *Jehuda Reinharz, Zionism and the Great Powers: A Century of Foreign Policy*, New York 1994

14. William Rubinstein, 'Philo-Semitism', *The Encyclopedia of Protestantism*, 3 (2004), pp. 1482-1485

גם מדיניות החוץ הציונית נעשתה דמוקרטית יותר, ציבורית יותר ו'שקופה' יותר.¹⁵ הדרך מהצהרת בלפור (נובמבר 1917) אל הכרתה של ארצות-הברית בישראל הנוולדת והמתגוננת בשנים הגורליות (1947-1949) לא היתה חלקה ופשוטה כלל; ואולם זיקה זו, ועם היגיון היסטורי חותך, היא שהיתה בדרך-כלל מסלולה של הדיפלומטיה הציונית מאז שנות מלחמת העולם הראשונה, לאורך המאה ה-20 ועד הסכסוכים הגלובליים של תחילת המאה ה-21. אכן היו גם קטעים שבהם המסלול האמור עלה על דרך תחתית מסובכת וקשה ביותר. אין צורך להכביר מילים, למשל, על מדיניות הפיוס הבריטית שניהל צ'מברליין, הספר הלבן האנטי-ציוני וההכרה הבריטית המאוחרת במדינת ישראל (בינואר 1949 באה ההכרה בהפסקתו, וכשנה אחר-כך ההכרה בהיוראה). אולם מעניין לא פחות, כפי שמוכיחים מחקרים חדישים, שנשתמרו קשרים משמעותיים בין מדינת ישראל הנוולדת והמתבססת לבין בריטניה הרבה יותר ממה שנראו הדברים בראי השנים ההן. למשל, בנושא הקרדינלי של אספקת הדלק, זו נמשכה בדפוס המנדטורי פחות או יותר, בחסות חברות דלק בריטיות (בעיקר), גם לקראת ההכרזה על הקמת המדינה ואחריה במשך עשור שנים כמעט.¹⁶ כאן עולה שאלה מרתקת: עד כמה ובאילו מובנים באו הקשרים עם ארצות-הברית – שהיו קיימים תמיד בדרגות שונות והגיעו אגב עליות ומורדות למשקל הרב שאנו רגילים לו בעשורים האחרונים – במקום הקשר ההיסטורי עם בריטניה, שהרי הזיקה לבריטניה, למרות האנטי-ציונות שלה מסוף שנות השלושים, לא נמחקה כולה וגם לא התקפלה אל תוך 'ספר היסטורי תחום וסגור' שאין לו שום משמעות חיובית בתולדות הציונות ובהייה של מדינת ישראל?¹⁷ העובדות הרבות המצטברות אינן מצדיקות תשובה הגורסת את מרכזיותה של ארצות-הברית במדיניות הציונית כמתרחשת בניגוד חד לזיקה 'הישנה' אל בריטניה או באופן מוחלט במקומה. יש לשים לב שמאז העשורים האחרונים של המאה ה-19, וברציפות עד ימינו אלה, היה ברור ונהיר לכול כי בריטניה וארצות-הברית הן דמוקרטיות ליברליות קרובות, ולא ייתכן סכסוך אלים ביניהן, ויש לזכור כמובן שבריטניה וארצות-הברית היו בעלות-ברית במלחמת העולם הראשונה והשנייה ובמלחמה הקרה. עם כל המתחים והניגודים התקימה ברית טרנס-אטלנטית של שני העמים דוברי האנגלית, והקשר הטרנס-אטלנטי הזה גילה ומגלה חיוניות לא מעטה עד עצם הימים האלה.¹⁸

15. Allon Gal, 'David Ben-Gurion's Zionist Foreign Policy: The Democratic Factor', in: Ephraim Karsh (ed.), *Israel: The First Hundred Years*, 4, London 2004, pp. 16-23; Idem, 'Israel and the Diaspora', in: Glenda Abramson (ed.), *The Routledge Encyclopedia of Modern Jewish Culture*, London 2005

16. Uri Bialer, 'Top Hat, Tuxedo and Cannons: Israeli Foreign Policy from 1948 to 1956', *Israel Studies*, 7, 1 (Spring 2002), pp. 48-56

17. שלמה אהרונסון, דוד בן-גוריון: מנהיג הרנסנס ששקע, קריית שדה-בוקר 1999, עמ' 122-128.

18. David Conway, *In Defence of the Realm: The Place of the Nations in Classical Liberalism*, Aldershot, Hampshire 2004, pp. 66-68, 90-94, 183-184; Simon Schama, *A History of Britain*, III, London 2003, chaps. 7, 8; Arthur Cyr, *British Foreign Policy and the Atlantic Area*, London 1979, chap. 5

בצד הציוני מוצאים מנהיגים 'פילו-בריטים' שונים זה מזה, כמו וייצמן ו'בוטינסקי, הפועלים (הראשון באופן מוגבל ושתדלני מעיקרו והשני באופן ציבורי יותר אך רחוק ממדינאות בעלת עקיבות פנימית) משלב מסוים גם בארצות-הברית. מאז נסיגת בריטניה ממחויבותה המנדטורית הבין-לאומית להקמת בית יהודי לאומי בארץ-ישראל (סתיו 1938) נשאר בן-גוריון כל ימיו חשדן ביותר כלפי בריטניה, ואולם כפי שיובהר בסעיף הבא, יחסו לאנגליה הדמוקרטית – על שיטת הממשל והחברה שלה – היה מורכב, רגיש וחיוני מאוד בדרך-כלל.¹⁹ גם יחסיה של מדינת ישראל עם בריטניה לא הצטמצמו מעולם לתחום המדיני הצרוף, שבו היו לעתים מתחים קשים; יחסים עשירים אלה כללו גם מרכיבים קונסטרוקטיביים רבים בחיי התרבות והמדע, במסחר ובכלכלה ועוד. כל זה מצטרף לדעתי להצדקת הכללה היסטורית רחבה על אודות זיקה של הציונות וישראל לעולם האנגלו-אמריקני הדמוקרטי-פלורליסטי (וברור שמשנות הארבעים מקומה של ארצות-הברית בזיקה הזאת נעשה בהדרגה משמעותי יותר ומרכזי).

חייבים להעלות בדיוננו את המרכיב האידאולוגי בכל כובד משקלו: הסלידה של רוב התנועה הציונית ממשטרים טוטליטריים, והאופי הדמוקרטי של התנועה היו מרכיבים חשובים (אם כי לא בלעדיים) בהתפתחותה של ההיערכות ההיסטורית הנדונה. מאפיינים אלה היו גם ביסוד 'המדיניות המזרח-תיכונית' הקונסטרוקטיבית של הציונות, דהיינו החתירה לעצמאות יהודית בארץ-ישראל בדרך של הגירה וחלוציות, התיישבות ופיתוח, עבודה ומדע. אך טיפוסי היה לתנועה הציונית שרוב מנהיגיה וסופריה הבולטים ראו את המדינה היהודית בדמות מדינה פרוגרסיבית והומניסטית. וכן ביחסי החוץ, המרכיבים הדומיננטיים עיצבו את התנועה הציונית כתנועה פתוחה עקרונית לפשרות ולהסדרים מדיניים, ושואפת לחיות בשלום עם שכנותיה. המוכנות הציונית לחלוקה המדינית של ארץ-ישראל – כפי שבאה לידי ביטוי למשל בשנת 1937 ושוב ב-1947 – היתה מובנית בתפיסתה הבסיסית הרעיונית הדמוקרטית של התנועה הציונית.

מדינת ישראל נולדה בעקבות הניצחון על כוחות הציר הפשיסטי ובעלי-בריתו. בכרוך לזיקה (מותנית ומסובכת ככל שהיתה) למדינות המנצחות הראשיות, ארצות-הברית ובריטניה, פיתחה ישראל כלפי פנים משטר דמוקרטי השולל את כל מה שסמלו הנאציזם ושותפיו. מגמה בסיסית זו התבטאה גם בהחלטות מדיניות תנועתיות-ציוניות מחייבות שגרעין נורע כנראה כבר בביקורו המדיני החשוב של בן-גוריון בארצות-הברית בינואר 1939. הבולטות בהחלטות הן: הצהרת המגבית הארצישראלית המאוחדת (UPA), בהנהגת אבא הילל סילבר בתחילת 1941, בעד כינון ארץ-ישראל כקהילייה יהודית דמוקרטית המשולבת בעולם החופשי; 'תוכנית בילטמור' במאי 1942, בהנהגת סילבר, עמנואל ניומן, בן-גוריון ווייצמן, באותה רוח בדיוק; החלטות הוועידה של כלל יהדות אמריקה (American Jewish Conference), בהנהגת הנרי (צבי) מונסקי נשיא 'בני ברית' וסילבר, באוגוסט 1943, אשר אימצו את תוכנית

19. אהרונון, דוד בן-גוריון, לפי המפתח, הערך בן-גוריון, 'הדגם הבריטי', עמ' 451.

בילטמור; ההחלטות של המפלגות הראשיות ביישוב ושל המוסדות הציוניים בירושלים בשנים 1942-1943.²⁰ מגילת העצמאות הציונית והדמוקרטיה של ה' באייר תש"ח ומדיניות החוץ של המדינה הנוולדת, המשתלבת במערב היו המשך טבעי של החוליות ההיסטוריות הללו.²¹

ב

מאז היווסדה היתה מדינת ישראל ארץ מקלט לשרידי השואה ולהמוני הפליטים מארצות ערב, ושאפה בד בבד להיות מוקד להזדהותם ולעזרתם של יהודי המערב. מגילת העצמאות – מסמך לאומי-דמוקרטי מנומק ורבי-השראה – קראה ל'קיבוץ גלויות' בעיקר, אך גם לסולידריות של התפוצה בארצות החופשיות עם המדינה הנוולדת והנאבקה. ואכן מתנדבים יהודים ולא יהודים, שהזדהו עם ערכיה הדמוקרטיים של ישראל, היו חלק חשוב של מאמץ ההגנה. האמת ניתנה להיאמר, פרק סולידרי-דמוקרטי זה נעשה רק בהדרגה רבה לרכיב שזור בזיכרון הקולקטיבי הישראלי.

האופי המורכב הדו-צדדי (לפחות) של מדינת ישראל – כמדינת מקלט לאומי וכחברה דמוקרטית (או אולי נכון יותר סוציאלי-דמוקרטית בדרגות שונות בתקופות שונות) אשר ייחלה להזדהות ולתמיכה של תפוצות המערב – בא לידי ביטוי מובהק כבר בשנים הסוערות הראשונות של התקומה. דוד בן-גוריון ראש הממשלה הראשון של מדינת ישראל, שקיבוץ הגלויות היה בלב תפיסתו הציונית, היה גם מודע לנסיבות הגאוגרפיות-הפוליטיות המגוונות שבהן חיו קהילות ישראל השונות. וכך ביולי 1950 הוא יזם דיון מיוחד (במשרד ראש הממשלה) על 'גישתנו ליהדות אמריקה' ובו עודד בנחרצות את בעלי העמדות המדגישות את ייחודה של אמריקה ואת הצורך להשעין את הציונות בארץ היא לא על כוחות הדחיפה (המצויים שם בשוליים) אלא על כוח המשיכה של מדינת ישראל. הוא תיאר את הסתדרות ציוני אמריקה (ZOA) הוותיקה (אך לא את 'הדסה') כמאובנת ודוגמטית והציע לפתח זיקה ישראלית ציונית חדשה אל כלל היהדות אמריקה.²² בדיוק חודש אחרי התוועדות פנימית זו נחתם ברוב חגיגות הסכם עם הוועד היהודי האמריקני (הלא-ציוני בעברו) הידוע כהסכם בלאושוטיין-בן-גוריון המעצב יחסים הדדיים פעילים – בתחומי התרבות והכלכלה בעיקר – בין ישראל העצמאית, היהודית והדמוקרטית, ליהדות אמריקה החופשית והאוהדת.²³

Allon Gal, *David Ben-Gurion and the American Alignment for a Jewish State*, 20
Bloomington, IN & Jerusalem 1991, pp. 137-208

Ibid., pp. 215-217; Gal, 'David Ben-Gurion's Zionist Foreign Policy' (above note 15), 21
pp. 26-27

22. צבי גנין, 'ניו-יורק וירושלים בפרספקטיבה היסטורית', כיוונים, 4, 41 (אפריל 1993), עמ' 59.

23. אריאל פלדשטיין, קשר גורדי: דוד בן-גוריון, ההסתדרות הציונית ויהדות ארצות-הברית, קריית שדה-
בוקר 2003, עמ' 55-61.

הנהגת מפא"י היתה שותפה לבן-גוריון בהערכה שהמערב והתפוצות בו חיוניים ליציבות הדמוקרטיה בישראל. שנים אחדות לאחר יוזמת בן-גוריון, המתוארת לעיל, היו שהציעו לו לתפוס את השלטון בכוח (כדי לשנות את שיטת הבחירות). בן-גוריון דחה את הרעיון מכול וכול, ואחד ממנהיגי מפא"י הבכירים הדגיש בהקשר זה: 'אנו חייבים הרבה ליהדות התפוצות; הודות להם אי-אפשר לעשות פוטש בישראל'.²⁴

אחרי התפטרותו מראשות הממשלה בשנת 1953 והליכתו לקיבוץ שדה-בוקר חיבר בן-גוריון סדרה שיטתית של מאמרים שבהם קרא ליהודי התפוצה המערבית הרוצים להימנע מהתבוללות והשואפים לקיים חיים יהודיים אסרטיביים ועשירים לעלות לישראל. ואולם בן-גוריון נמנע בעקיבות מלהשתמש באנטישמיות בתור הסיבה לעלייה המיוחלת. הוא קרא לעליית יהודים מהמערב בהאדירו את החזון הציוני-החברתי-הדמוקרטי של המדינה; הוא דיבר בלשון חיובית בשם המדינה היחידה בעולם שבה ארכאולוגיה, גאוגרפיה היסטורית, היסטוריה והחיים הדינמיים החדשים מתלכדים ומבטאים יהדות.

בן-גוריון לא ויתר אפוא על חזון העלייה מארצות המערב; אך כאמור הוא ציפה משם לעלייה קטנה ומועילה – לעתים הנוסח היה עליית 'חלוצים ומומחים' או 'חלוצים ומדענים',²⁵ אולם אין להסיק מכך כי היחס למערב, שלו ושל שאר מנהיגי המפעל הציוני, היה תועלתני בלבד; פעל כאן לא רק אינטרס ציוני, אלא גם עולם עשיר של ערכים משותפים. הציונות לא 'ניצלה' את המערב הדמוקרטי-הפלורליסטי לצרכיה, אלא הזדהתה עם הערכים הללו שתאמו את מהותה שלה, ושִׁאֲפְּשְׂרוּ את הקיום היהודי החופשי יחסית ואת התקדמותה שלה כתנועת השחרור הלאומית של העם היהודי. בן-גוריון עצמו התפעל מרוח הדמוקרטיה האמריקנית כבר בעת שהותו הראשונה בארצות-הברית (1915-1918), ומאוחר יותר בחייו התעניין באופן מעמיק ושיטתי יותר במשטר הדמוקרטי הפרלמנטרי בבריטניה, והוא תמיד קיווה שיסודותיו יאומצו בישראל. בתקופתו החלה המערכת המשפטית בישראל להישען על המסורת המשפטית האנגלו-אמריקנית (הישענות זו היתה תמיד מתוחמת, למשל שיטת המושבעים מעולם לא אומצה בישראל).²⁶

הערכתו ל'עמי אירופה ואמריקה' היתה כה עמוקה והוא כתב (במאמר רעיוני מקיף) ש'אולי צדקה עשה הקדוש ברוך הוא עם ישראל שפזרם בין האומות [האלה]':

24. בנימין גויברגר, הדמוקרטיה הישראלית, תל-אביב 1998, עמ' 79.
25. אריה גורן, "אנו באנו ארצה באמריקה" – האמריקניזציה של אידאל החלוצי, בתוך: אלון גל (עורך), ישראל הנכספת: האידאליים והדימויים של יהודי צפון-אמריקה, קריית שדה-בוקר וירושלים 1999, עמ' 85-88.
26. אמנון רובינשטיין, המשפט הקונסטיטוציוני של מדינת ישראל, ירושלים 1996, עמ' 19-34; פנינה להב, 'העוץ והמשרה: השנים הפורמטיוויות של בית המשפט העליון, 1948-1955', בתוך: אניטה שפירא (עורכת), עצמאות: 50 השנים הראשונות, ירושלים 1998, עמ' 149-170. והשוו: פנינה עוז-ולצברגר, 'הדמוקרטיה הליברלית: מבט היסטורי על עניין לא פשוט', תרבות דמוקרטית, 1 (1999), עמ' 130-132.

תרבות העם היהודי, כשישב בארצו, היתה חד־צדדית. כוחנו היה גדול, בדת, במוסר, בשירה. אבל כמעט לא היה לנו חלק במחשבה הפילוסופית, במדע, ברוב האמנויות, בארכיטקטורה, בסלילת דרכים. מבחינה זו אולי צדקה עשה הקדוש ברוך הוא עם ישראל שפזרם בין האומות. היינו בתוך עמי אירופה ואמריקה הנחילו לנו גם הנכסים שחסרו לנו. בנדודינו בעולם ירשנו גם התרבות החדשה וגם השתתפנו ביצירתה. עכשיו אין אנו נופלים בכוחנו הרוחני משום אומה אחרת. חלק היהודים בכל כיבושי הרוח והמדע בדורות האחרונים אינו קטן מחלקם של הטובים שבעמים.²⁷

וכך נמצאים אנו בשלב השני ביחסי ישראל עם הפזורה, שלב שבו ישראל 'המתמערבת' מכירה פומבית ועקרונית בהישגי המדע והרוח של הארצות המארחות קיבוצים יהודיים גדולים וחופשיים, ומכירה גם ב'לגיטימיות' של התפוצות. זהו שלב שאם כי אין בו שלילה של קהילות המערב (או ליתר דיוק של הקהילות בארצות הדוברות אנגלית), ישראל – כסמל, אידאל ויעד מפורש לעלייה – נמצאת במוקד היחסים החדשים האלה.

מלחמת ששת הימים והניצחון יצרו אווירה שהאדירה את מקומה של ישראל ביחסים הללו. וכך ההסתדרות הציונית העולמית (ההסתדרות הציונית העולמית/הסוכנות היהודית לישראל הוכרו בשנת 1952 בחוק הישראלי בתור הסמכות הראשית לביטוי זיקת המדינה לתפוצות) התבצרה בעמדה עקרונית שלילית כלפי הקיום היהודי מחוץ לישראל. 'תוכנית ירושלים' (1968), שנוסחה בהשתלבות אחרי מלחמת ששת הימים ונשארה מאז בלי שינויים משמעותיים, מצהירה: 'מטרות הציונות הן: [...] קיבוץ העם היהודי במולדתו ההיסטורית, ארץ־ישראל, על־ידי עלייה מכל [הדגשה שלי, א"ג] הארצות, ובכל זאת, ארבע המטרות האחרות של התוכנית מבטאות תפיסה רחבה יותר של הציונות, תפיסה הגורסת את הציונות בהקשר של קיום יציב של העם היהודי לתפוצותיו המערביות, של סולידריות יהודית המכוונת גם לחיזוק ישראל; תפיסה המדריכה את הארגון הציוני לשתף פעולה עם ה'נאוציונות' של התפוצה המערבית.

בד בבד עם ההבנה הציונית החדשה את המצב הכלל־פזורתי התחולל בתפוצות המערב עצמן, בקרב קהילות ישראל למיניהן, תהליך של הכרה גוברת בחשיבותה של מדינת ישראל לעצם ההשרדות של העם היהודי באשר הוא. ואכן בעקבות השואה וכינון מדינת ישראל והתבססותה התרחקה יהדות המערב בהדרגה מהקייטוב ההיסטורי של ציונים/אנטי־ציונים, ואפילו מההבחנה בין ציונים לבין לא־ציונים. תפוצת המערב עברה מעין תהליך של 'ציוניזציה'. ואולם זו היתה קבלת הציונות בתנאיה שלה (של התפוצה המערבית), דהיינו מיצוי הציונות בתמיכה חמה ומקיפה במדינת ישראל. אין זה מקרי כלל שגרסה ציונית זו כונתה לעתים קרובות 'פילוי־ישראליות' (או אהבת ישראל).

שלב חדש זה ביחסיה של ישראל עם תפוצות המערב, שבו שני הצדדים מרככים וממתנים את האידאולוגיות הישנות והקשוחות ומתרכזים בבטחונה וברווחתה של ישראל, לא היה

27. שנתון הממשלה, ירושלים תשי"ב, עמ' ט.

מתפתח לולא היו המדינה והתנועה הציונית נאמנות לאותם ערכים דמוקרטיים, שאפשרו את קיומן החופשי של קהילות ישראל במערב. ואכן אהבת ישראל של התפוצה ביטאה נוסף על מחויבות לקיומה ולשלומה של ישראל גם חיוזוק ועידוד של מדינה המשדרת את נאמנותה לדמוקרטיה, בנוסח של אנו יחד, כאן ושם, שותפים לערכים המאפשרים את חייה ופעילותה החופשית והיצירת של הקהילה היהודית המערבית (ההשתלטות על 'השטחים' במלחמת 1967 נתפסה כפי שהיא נתפסת עד היום בעיני הרוב בתפוצה כזמנית בלבד ונובעת מצורכי הביטחון בעיקר; ויש לזכור את הנטייה הידועה בתפוצות להסתמך בנושאי ביטחון על הגישה השוררת בישראל – אשר חייליה ואזרחיה נושאים בעול הביטחון – בזמן נתון).²⁸

לכלים השלובים הללו – דמוקרטיה ישראלית וקיומן הפעיל של קהילות המערב – היו ויש ביטויים שונים ומגוונים. לעתים התבטא הקשר בהגנה משותפת על 'חוק השבות'. חוק זה הקובע את העיקרון שמדינת ישראל פתוחה לכל יהודי הרוצה להתגורר בה, למרות הוויכוחים הכרוניים סביבו, היה ונשאר יציב ביותר; הוא נמצא (מאז 1950) בספר החוקים של מדינת ישראל, והוא גם מרכיב מהותי ומושרש באתוס הישראלי. זאת ועוד, חוק השבות, אם נבחין היטב, הוא במציאות הרבה יותר מחוק לאומי-יהודי, שהרי הוא 'עמס על עצמו' ברבות השנים משמעויות דמוקרטיות דרמטיות.²⁹

אחד הביטויים המובהקים להפנמה הישראלית של עקרון חוק השבות ושל השתזרותו בערכים דמוקרטיים הוא המאבק ההיסטורי בהשראת ישראל – בשנות השבעים והשמונים של המאה ה-20 – למען שחרור יהודי ברית-המועצות הקומוניסטית. מאבק זה התנהל בעיקרו בארצות המערב, בהשתתפותן העצמית, הפעילה והנועזת של קהילות המערב, ובראש ובראשונה הקהילות בארצות הדוברות אנגלית. באין-סוף הפגנות ופעילויות ציבוריות הניפו יהודי המערב את הדגל הציוני-הדמוקרטי וקראו לשחרור לאומי משעבוד ברוטלי, וביקרו בחריפות את המשטר הטוטליטרי.³⁰ תנועה גדולה עממית יהודית זו של 'שלה את עמי' הכינה את הישראלים לקליטת העלייה מברית-המועצות לשעבר וגם הגבירה בקרבם את ההערכה ליהודי התפוצות כשותפים נאמנים ואמיצים במאבק, המאמץ ההיסטורי העקשני הישראלי-תפוצתי תרם את חלקו להתמוטטות המשטר הקומוניסטי העריץ והביא זרם עלייה אדיר – כמיליון איש ואישה בתוך כעשור.³¹

28. ראו למשל: David Harris, 'Much to Celebrate', in: Steven Bayme & David Singer (eds.), *Israel at Fifty, 1948-1998*, New York 1998, pp. 43-44 and passim

29. לרקע ודיון היסטורי שיטתי ומשווה ראו: אלכסנדר יעקובסון ואמנון רובינשטיין, *ישראל ומשפחת העמים: מדינת לאום יהודית וזכויות האדם*, ירושלים 2003, בייחוד פרק 1, סעיף ז; פרק 5, סעיף ב; פרק 6, סעיף ג.

30. William Orbach, *The American Movement to Aid Soviet Jews*, Amherst, MA 1979, pp. 96-116 and passim

31. Murray Friedman & Albert Chernin (eds.), *A Second Exodus: The American Movement to Free Soviet Jews*, Hanover, NH 1999, pp. 15-69 and passim

זרם עלייה כביר זה העלה שתי שאלות נוקבות. האחת, בהיעדר כמעט מסורת יהודית וחי קהילה יהודיים, עד כמה עלייה זו היא בבחינת 'תוצר' (ולא רק קורבן) של השיטה הסובייטית, תוצר העלול להחליש את הדמוקרטיה הישראלית? מחקרים ספציפיים מסכמים שעלייה זו נוטה לשלול עמדות של השמאל בסוגיית יחסי יהודים-פלסטינים, ואף שהיא מיוצגת מעבר למשקלה הדמוגרפי במרכז ובימין, הרי רובה המכריע נוקט עמדות חברתיות ופוליטיות הטיפוסיות כיום לחברה היהודית הישראלית בכללה. רובה של עלייה זו נאמן לערכים הדמוקרטיים שביסוד מדינת ישראל, ואף בולט בדבקותו בהיבטים מסוימים שלה: 'מסתבר שהעולים מייחסים חשיבות רבה יותר לעקרונות של חירות ונהלים דמוקרטיים מאשר לעיקרון של צדק חברתי ומדינת סעד כביטוי לאזרחות', מסכמת פרופ' תמר הורוביץ.³² ואילו רפאל נודלמן מדגיש שעולים אלה דבקים בחופש האינטלקטואלי ובייחוד בחופש היצירה התרבותית.³³ ייתכן שהשתתפותו של העולה הוותיק ההיסטוריון אלכסנדר יעקובסון עם אמנון רובינשטיין בחיבור הספר השיטתי והחודר (הנזכר לעיל) המצדד בישראל כמדינת לאום יהודית ודמוקרטית היא אופיינית לזרמים הראשיים של העלייה הרוסית בישראל.

השאלה האחרת בנוגע ליהודי ברית המועצות לשעבר היא, האם שארית יהדות זו המעדיפה להתגורר שם,³⁴ נהנית מ'תנאים מערביים' פחות או יותר? והאם היא עשויה לשמש מעין 'עורך דמוקרטי' לישראל כפי שהקהילות בארצות הדוברות אנגלית משמשות? או שעל אף התמוטטות השיטה הקומוניסטית, הקהילה שם תקועה בתנאי מצוקה או בתנאים העלולים להתדרדר, חשופה לאנטישמיות בדרגת פגיעות גבוהה, ואז האינטראקציה אתה מתוחמת למישור הלאומי בעיקרו? מקרב המומחים יש המדגישים ביטויים של חיים קהילתיים אוטונומיים פעילים (המקיפים 10-15 אחוזים של 'יהדות הגרעין') ופתיחות של החברה הפוסט-קומוניסטית; ויש המפנים את הזרקור לחוסר היציבות של ההיערכות הפוסט-קומוניסטית בכללה, לרפיפות הערכים הליברליים, לעומקה של האנטישמיות, ומדגישים את חולשת החיים הקהילתיים העצמיים במדינות ברית המועצות לשעבר. על רקע זה הגישה שהתגבשה בקרב קובעי המדיניות בישראל היא, שיהדות ברית המועצות לשעבר נמצאת 'בסמיכות' לתנאי מצוקה ושבדרך-כלל יש לראות בה פחות יעד ליחסי גומלין יצירתיים דמוקרטיים עם ישראל, פחות יעד לעזרה בפיתוח קהילתי מקומי, ויותר בבחינת קיבוץ הזקוק לפעילות חיצונית המסייעת לעלייה והמטפחת היערכות לקראתה.³⁵

32. תמר הורוביץ, בין שלוש תרבויות פוליטיות: העולים מברית המועצות לשעבר בישראל, ירושלים 1996, עמ' 55.

33. רפאל נודלמן, 'הדמוקרטיה הישראלית והעלייה הרוסית', יהודי ברית המועצות לשעבר בישראל ובתפוצות, 20-21 (2003), עמ' 121-127.

34. על גודל 'שארית' זו חלוקות ההערכות: מקובל להניח ש'יהדות הגרעין' שם מונה כחצי מיליון נפש; 'היהדות המורחבת' הכוללת משקי בית נאמדת בקרוב למיליון נפש, והיהדות במובן המקיף ביותר הכוללת את כל זכאי חוק השבות מגעת עד מיליון וחצי אולי. וראו הנספח המציין את 'אוכלוסיית הגרעין היהודית'. תודתי לפרופ' אלעזר לשם, מהאוניברסיטה העברית בירושלים, על הבהרת הסוגיה.

35. Asher Hirsch, *Long-Range Policy in the Former Soviet Union* (The Jewish Agency for Israel), Jerusalem 2003, pp. 20-22

היחס לקהילות שנתרו במדינות ברית-המועצות לשעבר נגזר לעתים מעמדות אידאולוגיות בסיסיות יותר. למשל, הקונגרס היהודי העולמי (נוסד בשנת 1936), המבטא בעקיבות גישה חיובית 'סוחפת' כלפי המשכיות הפזורה באשר היא, מצדד בטיפוח קהילתי מקומי בכל המדינות, גם באלה הפחות יציבות והפחות דמוקרטיות שקמו על חורבות המשטר הקומוניסטי. הוא גם מפרסם באופן שוטף מידע על הקהילות שם ובכל רחבי כדור הארץ, מקיים דיונים ציבוריים בישראל על מצב הקהילות וחושף בשיטתיות תופעות אנטישמיות. לכתב העת העברי של הקונגרס היהודי העולמי, בעל השם הסמלי גשר, יש מהלכים בישראל והוא מתורגם לשפות שונות. 'משוחרר' מהיסטוריה כלשהי של שלילת הגולה, ארגון זה מטפח בעקיבות יחסים הדדיים בין ישראל לפזורה, סולידריות יהודית כערך עליון, רגישות לערכים דמוקרטיים, וכל זה בהפגנת כבוד לחיי הקהילות באשר הן. יש עוד כמה ארגונים יהודיים-אמריקניים לא-ציוניים, הנוקטים קו דומה. לעומת אלה הימין הרדיקלי בישראל מנבא שחורות ומביע ביטחון בעלייה המונית חדשה מהארצות שהרכיבו את ברית-המועצות. תקוותו היא כמובן שהמוני עולים יחזקו את ההיאחזות היהודית בשטחי ארץ-ישראל כולה.

מכל מקום, הבעיה הקשה, להערכתך, היא לא בוויכוח דלעיל; הבעיה החמורה היא שהימין הקיצוני יישם ומיישם כלפי ארצות-הברית והמערב הנחות שמתאימות למזרח אירופה ולרוסיה. רבים בקרב המתנחלים האמינו ומאמינים שהפזורה היהודית כולה, כולל זו שבארצות הדוברות אנגלית, היא מאגר עצום וזמין של יהודים להשתלטות על ארץ-ישראל כולה. קשה לדעת מה הזוי יותר בגישה זו – השאיפה לכופף את הדמוקרטיה הישראלית לשם שליטה על עם אחר, או הציפייה שהתפוצה האמריקנית תעקור את עצמה בהמוניה. ברם, הנכונות לעוות את הדמוקרטיה הישראלית לא היתה מרחיקה לכת כל-כך, לדעתך, לולא נתמכה משמעותית בנטיות נפש נפוצות אנטי-תפוצתיות ואנטי-אמריקניות (כפי שאבהיר מיד).

ההיפתות שלי היא שאנטי-תפוצתיות והגרסה שאמריקה היא מקור כל רע, המהוללות בזולזול בדמוקרטיה היישובית והישראלית, השתקעו אצלנו בזמנו בשני הקצוות של הקשת הפוליטית. בקרב השמאל הציוני – בייחוד זה שהלך במסלולים דוגמטיים או פופוליסטיים – היו חוגים שאימצו עמדה שוללנית כלפי קיום התפוצות וכלפי אופיו של המשטר האמריקני וגרסו: (א) שהארצות הקפיטליסטיות ובייחוד ארצות-הברית יתדרדרו בהכרח לפשיזם ומכאן לנישול היהודים (כפי שאירע בגרמניה); (ב) שעל הקהילה הנהנתנית שם לנטוש את 'סיר הבשר' בטרם פורענות, לפני שיתרחש אסון איום (שוב, כפי שקרה בגרמניה). בשלב של יחסי ישראל והתפוצות, שבו אנו דנים בפרק זה, היתה התפיסה הזאת ניכרת אצל מרכיבים שונים של מפלגת הפועלים המאוחדת (מפ"ם). הוצאות הספרים בעלות הזיקה למפ"ם פרסמו אז בשקיקה ספרים וספרונים ברוח זו; והיו לא מעט שליחים של הקיבוץ הארצי ושל הקיבוץ המאוחד שראו את שליחותם בתפוצות בחשיפת הפוטנציאל הפשיסטי באמריקה והטפה לעלייה 'לפני שיעלה הכורת'. תנועות אלה היו בשעתן הגדולה במוקד המפעל הציוני בארץ-ישראל. אף שאין היום ממשיכים אידאולוגיים מפורשים לגרסאות המהפכניות, ראוי להערכתך לחקור האם ובאיזו מידה משקעים רעיוניים ומנטליים כאלה, המתבטאים בהלכי רוח אנטי-אמריקניים ואנטי-תפוצתיים, רוחשים עד ימינו אלה בחוגי חברה ותרבות בישראל.

שני 'המקבילים המרוחקים' – הימין הקיצוני ההתנחלותי והשמאל הציוני-הדוגמטי – אמנם לא נפגשו פוליטית, אך לדעתי יש מקום לשאלה האם הם לא הזינו זה את זה במידה כלשהי מבחינת הלוך-הרוח האנטי-ממסדי. דומה שלעתים, הדבק בין הקצוות היה לאו דווקא מרכיבים ערכיים אלא יותר מין מנטליות של ילידיות מתנשאת: נאמנים פונדמנטליסטים של ארץ-ישראל המקראית השלמה מחד גיסא, ומתמכרים חילונים לארץ-ישראל הגאוגרפית כולה, זו של 'טבע ונוף', מאידך גיסא, מצאו אולי את עצמם מחוברים לעתים 'על הקרקע כאן', מתוך זלזול מסוים בעם ישראל באשר הוא שם. פרדוקס היסטורי זה ראוי גם הוא לבחינה ואולי אף למחקר ספציפי רגיש.

מכל מקום, למרות משקל הדוגמטיוזם (הימני והשמאלי) ולמרות עצימותו של הלוך-הרוח הילידי (הימני והשמאלי) הספקי-דמוקרטיים, הרי בסך הכול המשקל המכריע במדינה ובתנועה הציונית היה לזרמים הדמוקרטיים הרֵאליים. זרמים אלה תפסו את ישראל כמיקד בעל משמעות ערכית לעם היהודי באשר הוא; דהיינו, הם גרסו את המדינה היהודית כמרכז דמוקרטי שהקהילות הבוטחות במערב עשויות לטפח כלפיו זיקה והוקרה.

ג

אם כי המשקל הדמוגרפי של ישראל בקרב העם היהודי כולו עלה בהדרגה ובהתמדה בשנים האחרונות (הוא עומד כעת על כ־40 אחוזים) הרי, פרדוקסלית לכאורה, מבחינת יחסי הגומלין עם התפוצות מתקיימים בשלב הנוכחי דווקא יחסים בין שוויים פחות או יותר. אחת הסיבות היא אולי בכך שמשקלה של התפוצה החזקה בארצות הדוברות אנגלית בקרב הפזורה כולה עלה גם הוא בהדרגה והוא עומד עתה על כ־75 אחוזים (ראו נספח). לא גורם אחד אלא מכלול של גורמים פועלים בכיוון של 'השוואת' יחסי הגומלין בין שני הריכוזים היהודיים הגדולים ביותר, זה שבמדינה היהודית הריכונית, וזה שבארצות בעלות הידידות ההיסטורית למפעל הציוני, הארצות הדוברות אנגלית (מדובר בעיקר בקהילה היהודית האמריקנית המונה כ־5.7 מיליון נפש).

אני נוטה לקבל את ההערכה שכשלושה של ישראל להעניק מעמד שווה לזרמים הלא אורתודוקסיים – שהם רוב מניין ובניין של קהילות המערב – פועל באופן מצטבר כגורם ראשי לשחיקת מעמדה של המדינה בעיני יהדות אמריקה.³⁶ עוד סיבה אפשרית לירידת מעמדה של ישראל היא הנורמליזציה הכלכלית-החברתית. תהליך זה פועל לירידת ההתלהבות המקורית מהמדינה הצעירה בעלת החברה החדשה, התלהבות שהקיפה בזמנה גם את רובה

Paula Hyman, 'Bridging Our Differences: An American Perspective', in: Allon Gal & Alfred Gottschalk (eds.), *Beyond Survival and Philanthropy: American Jewry and Israel*, Cincinnati, OH 2000, pp. 241-245

של 'הציונות הכללית' בארצות-הברית.³⁷ סיבות נוספות מצויות כנראה בתחום יחסי החוץ והביטחון של ישראל, ובהן במידת-מה השלטון המתמשך של ישראל ב'שטחים'. כמו כן אפשר להבחין בסימני מפנה בתקופת המלחמה בלבנון, שהתחילה כמלחמת תנופה ל'שלום הגליל' אך עברה עד מהרה להפצצה מסיבית של ביירות. ואכן עובדה היא כי מאז שנת 1982 החלה להסתמן מגמה עקיבה למדי של ירידה יחסית בהקצאות לישראל במגבית היהודית המאוחדת. נוסף על כך התרחשו בישראל תהליכים שהחלישו את זיקתה לתפוצות. החיים הישראליים העצימים כל-כך, בעלי סדר יום מיוחד ועמוס מאוד השפיעו במצטבר על ירידת העניין ביהדות התפוצות ועל החלשת ההזדהות אֶתה. עליית חלקם של בני עדות המזרח בישראל כאשר הקהילה היהודית הגדולה בארצות-הברית היא אשכנזית ברובה המכריע, השפיעה גם היא משהו בכיוון זה. סך כל המגמות האלה התבטא בחוזקה בשנות התשעים של המאה ה-20 בכך שאחוז ניכר של הישראלים נטו להגדיר את יהדות המערב כ'עם אחר'.³⁸ ואולם הסיבות להיחלשות מעמדה של מדינת ישראל בעיני תפוצות המערב הן כנראה מורכבות יותר מכל מה שצוין לעיל, והן נעוצות בשורשן במתרחש ש.ם. המחקרים מלמדים שיש מתאם ברור בין קלישות החיים היהודיים בארצות-הברית לבין הזיקה לישראל; דהיינו, ככל שהיהדות (כדת ותרבות) נעשית קלושה יותר כך היחס לישראל נעשה מרוחק יותר.³⁹ תהליכים אלה של התרחקות מישראל נתנו את אותותיהם הברורים בשנות התשעים של המאה שעברה.

והנה, לעומת התהליכים המרחיקים הללו, הרי 'משני הצדדים' שרירים וקיימים, ובעוצמה בלתי-מבוטלת כלל, גם גורמים מקרבים. מצד יהדות אמריקה, דווקא בשל היחלשות החיים היהודיים, מתחזקת בקרב החוששים מהתבוללות הערכה לישראל בתור הארץ שמתקיימים בה חיים יהודיים שלמים ואינטנסיביים, ופורחת בה תרבות יהודית-עברית. בקרב ציבורים יהודיים-אמריקניים נרחבים נתפסת ישראל יותר ויותר כמרכיב חשוב בזהותם ורבים מהם רואים בישראל מדינה בעלת פוטנציאל רב-השפעה וחיוני למאמץ ההמשכיות של הקהילה היהודית בארצות-הברית. ומצד ישראל – המבודדת באזור שבו היא מנסה לרקום את חייה היהודיים-הלאומיים – רוחשת כמיהה עמוקה לשותפות עם בעל-ברית יציב ונאמן; בעל-ברית שהוא לא רק אינטרסנטי אלא גם שותף לתוחלת של המפעל הציוני המותקף בלי הרף; שותף המקדש את הזכות היהודית לחיים לאומיים ככל עם ועם. זוהי ערגה לשייכות יציבה ועמוקה. כמיהה זו של קהילה החיה בהלם תדיר נוכח המגמות

37. Mark Raider, *The Emergence of American Zionism*, New York & London 1998, chaps. 4, 5 and passim

38. שלומית לוי, חנה לוינסון ואליהו כ"ץ, יהודים ישראלים: דיוקן, ירושלים 2002, עמ' 10.

39. ראו למשל: חיים וקסמן, 'התרופפות הקשרים', בתוך: גל (עורך), ישראל הנכספת, עמ' 339-330. המחקר על יחסה של יהדות בריטניה לישראל מגלה מתאם דומה. ראו: Barry Kosmin, Antony Lerman & Jacqueline Goldberg, *The Attachment of British Jews to Israel*, London 1997, p. 16 and passim

העיקשות לדחיקתה ממולדתה ההיסטורית, מבעבעת בכאב ללא הרף, והיא פועלת בהתמדה ובעוצמה – ועם היגיון היסטורי מכריע – לחיזוק הקשר עם התפוצות. המגמות המקרבות הללו פועלות לאחרונה באופן היוצר שוויון פחות או יותר ביחסים בין התפוצה לישראל; חלפו הימים שבהם מדינת ישראל היתה נערצת בקרב יהודי התפוצות, הימים שבהם ישראל נענתה ללא ביקורת כמעט לכל פנייה שלה. 'ירח הדבש' הסתיים מזמן, ובכל אופן 'הכלה התפוצתית' אינה מסכימה עוד לשאת יחס פטרוני ומתנשא של 'החתן הישראלי'. התפוצה עתה מקשה ושואלת יותר, דורשת הסברים ותובעת שקיפות. מגמות אלה מתבטאות גם בשינוי מסוים בקשרים הארגוניים בין התפוצה וישראל: קשרים אלה הם עתה פחות ממסדיים-ריכוזיים, ויותר ביזוריים ו'מקומיים' ואף אינדיבידואליים לעתים קרובות יותר. יהודי התפוצות רוצים לדעת 'מה בדיוק עושים בכסף' שהם תורמים בנדיבות כה רבה. בקיצור, במקום יחסים שבהם 'ישראל במרכז' התפתחו יחסי גומלין בין שווים בערכם. גורם אחר פועל באותו כיוון: האנטי-אמריקניזם' הישן, בנוסח השמאלי-המעמדי, נעשה היום אופנתי פחות. הדוגמות הישנות – הודות להכרת אמריקה הלאית והמורכבת בעזרת אמצעי תקשורת משוכללים וביקורים לסוגיהם – מאבדות בהדרגה את 'ייחוסן האידאולוגי'. יתר-על-כן, הילידיות המתיהרת, בדפוס הכנעני-ימני או הילידי-שמאלני, מאבדת את חנה הישן לנוכח ההיכרות הגוברת עם אמריקה. פתיחות חדשה זו ומעט הענווה שסיגלנו לעצמנו (לעתים בעל-כורחנו) בהשפעת תהליכי הגלובליזציה, פועלות בסופו של דבר גם להעמקת ההערכה כלפי יהדות ארצות-הברית.⁴⁰

הקשרים האינטימיים יותר בין ישראל לבין התפוצה והיחסים המקיפים יותר בין ישראל לארצות-הברית הביאו את רוח הדמוקרטיה האמריקנית קרוב מאוד לישראל. המשטר הדמוקרטי המשיך להתפתח, נבנו עוד נדבכים של 'החוקה שבדרך', הרשות השופטת נעשתה עצמאית יותר כלפי הרשויות האחרות, וערכים פלורליסטיים הופנמו והשתרשו.⁴¹ עם זאת, נכון שהפלורליזציה המתחזקת בישראל בהתמדה עלולה להתעוות לגדר סקטורליזציה עד כדי סכנת התפוררות, וכי 'משפטיוזציה' הגוברת והולכת עלולה להאדיר את זכויות הפרט באופן השוחק הן את חובות האזרח והן את היסוד היהודי של המדינה.⁴² ואכן יש מקום לחשש כי ההשתלבות העמוקה של הציונות וישראל במערב הדמוקרטי טומנת בחובה – בשלב הַבְּשֵׁל־הַעֲצִים הנוכחי – סכנת התבוללות תרבותית ב'עולם הדובר אנגלית'.⁴³ אולם נכונה לדעתי התפיסה כי בסך הכול, יחסי הגומלין הקרובים מאוד עתה במשולש ישראל-יהדות

40. אלון גל, 'היחסים בין ישראל ליהדות ארצות-הברית – הפרספקטיבה הישראלית', עיונים בתקומת ישראל, 8 (1998), עמ' 23-28.

41. רובינשטיין, המשפט הקונסטיטוציוני של מדינת ישראל, עמ' 19-39.

42. מנחם אלון, 'כבוד האדם וחירותו: מדעי היהדות וערכיה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית', מדעי היהדות, 34 (1994), עמ' 9-36.

43. לראו: Glenda Abramson & Ilan Troen (eds.), 'The Americanization of Israel', *Israel Studies*, 5, 1 (Spring 2000), pp. 92-152 and passim

על ישראל, התפוצות והדמוקרטיה הציונית

אמריקה-ארצות-הברית מְזַמְנִים פּוֹטֵנְצִיָּאל לְאוֹמֵי-רְבוּתֵי יִצְרָתֵי הַעֲשׂוֹי לְשִׁגְשֵׁג בְּמִסְגֵּר הַפְּרִמְטְרִים שֶׁל מְדִינַת הַיְהוּדִית וְדִמּוֹקְרַטִיָּת. וְאוֹלָם כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר בְּמִקְרָוֹתֵינוּ (מִשְׁנָה, אֲבוֹת ג, טו) – 'הַכֹּל צְפוּי וְהַרְשׁוֹת נִתּוֹנָה'.

בִּיטוּי מְרָשִׁים, לְהַעֲרַכְתִּי, לְמִימוֹשׁ 'הַרְשׁוֹת הַנִּתּוֹנָה' בְּפּוֹטֵנְצִיָּאל הַגָּנוּז בְּמִגְמַת הַאיִנְטֵרֶאֱקְצִיָּה הַדִּמּוֹקְרַטִית הָאֲמֹרָה הוּא מוֹסְדוֹת, חוֹגִים וּפְרוֹיִקְטִים הַפּוֹעֵלִים 'כֹּאֵן וְשֵׁם' לְהַעֲמֵק הַקֶּשֶׁר יִשְׂרָאֵל-תְּפּוּצוֹת לְאוֹר רְעִיוֹנוֹת דִּמּוֹקְרַטִיִּים וּפְלוּרָלִיסְטִיִּים,⁴⁴ וְבוֹלֵט בְּהֵם בְּחֹמֶשׁ הַשָּׁנִים הָאֲחֵרוֹנוֹת הַפְּרוֹיִקְט 'תְּגִלִּית' (Birthright Israel), הַמְבִיא לְיִשְׂרָאֵל לְסִיּוֹר וְלִלְמוּדִים רַבֻּבוֹת שֶׁל צְעִירִים (סְטוּדֵנְטִים בְּעִיקָר) יְהוּדִים, וּמְשַׁלֵּב בְּבִיקוּרִים אֵלֶּה גַם אֲלֵפֵי צְעִירִים יִשְׂרָאֵלִים (בִּיחוד סְטוּדֵנְטִים וְחִיילִים). הַפְּרוֹיִקְט הַזֶּה הוּא שׁוֹתֶפֶת שֶׁל תּוֹרְמִים יְהוּדִים, מִמְשַׁלַּת יִשְׂרָאֵל, הַקְּהִילוֹת בְּתַפּוּצוֹת בְּאֲמִצְעוֹת הַסּוֹכְנוֹת הַיהוּדִית, קֶרֶן הַיִּסוּד וְאִיחוד הַקְּהִילוֹת הַיהוּדִית בְּצִפּוֹן אֲמֵרִיקָה, וְהוּא פּוֹעֵל לְחִיּוּק הַסּוּלִידֵרִיוֹת הַיהוּדִית תּוֹךְ כְּדֵי הַגְּבֵרָת הַהִיכָרוֹת עִם כָּל מְנִיפַת הַחַיִּים הַיִּצְרִיתִית, כְּמוֹ שֶׁהִיא מִתְּפַתַּחַת בְּמִצִּיאוֹת, בְּיִשְׂרָאֵל הַיהוּדִית-הַדִּמּוֹקְרַטִית.⁴⁵

לְהֵלֵן אֲנִסָּה לְעִמּוּד עַל הַדִּמּוֹקְרַטִי וְהַשׁוּיוּנִי יוֹתֵר בִּיחֲסֵי יִשְׂרָאֵל-תְּפּוּצָה בְּמִישׁוֹר הַרְעִיוֹנִי בְּצִיּוֹן שְׁלוֹשׁ תּוֹפְעוֹת חֲשׁוּבוֹת וְחֲדָשׁוֹת בְּעִלּוֹת אוֹפֵי רְעִיוֹנֵי-צִיבּוּרֵי מֵאֵלֶּף. הַרְאִשׁוֹנָה הִיא הָאֲמָנָה (Covenant) בֵּין יְהוּדוֹת אֲמֵרִיקָה וְיִשְׂרָאֵל שֶׁנִּחְתְּמָה בִּשְׁנַת 1998 בְּרוֹב עִם בִּירוּשָׁלַיִם. מִן הַצַּד הָאֲמֵרִיקָנִי נִתְּנָה חֲסוֹת לְאִירּוֹעַ 'הָעֲצָרָת הַכֹּלְלִית' (The General Assembly), שֶׁהִיא הַגּוֹף הָעִלְיוֹן וְהַמְקִיף שֶׁל הָאֲרִגּוֹנִים הַקְּהִילִיתִים וְהַפִּילָנְתֵרּוֹפִיִּים שֶׁל יְהוּדוֹת אֲמֵרִיקָה (מְעֻמְדָה שֶׁל 'הָעֲצָרָת הַכֹּלְלִית' הַזֹּאת – הַקִּיצוֹר הַשְּׂגוֹר שֶׁלָּהּ GA – יְדוּעַ הֵיטֵב בְּרַחֲבֵי הַקְּהִילָה). הַשְּׁתַּתְּפוֹ בְּסֶךְ-הַכּוֹל כ־3500 נְצִיגֵי הָאֲרִגּוֹנִים הַיהוּדִיִּים-אֲמֵרִיקָנִיִּים וְכֵן נְצִיגִים יְחִידִים שֶׁל יְהוּדוֹת אֲרִצוֹת-הַבְּרִית; וּמִצַּד יִשְׂרָאֵל הַשְּׁתַּתְּפוֹ בְּאִירּוֹעַ כ־3000 נְצִיגֵי אֲרִגּוֹנִים אֲרִצִּיִּים וּמְקוֹמִיִּים, וְכֵן נְצִיגִים שְׁבָאוּ בּוֹכוֹת עֲצֻמָּה וּבִשֵׁם עֲצֻמָּה. בְּרֵאשׁ הַחֹתְמִים מִן הַצַּד הַיִּשְׂרָאֵלִי הָיוּ יוֹשְׁבֵי-רֵאשׁ הַכִּנְסָה וְחַבְרֵי כָּל הַסִּיעוֹת הַצִּיּוֹנוֹת בְּכִנְסָה; וּבְרֵאשׁ הַחֹתְמִים מִן הַצַּד הָאֲמֵרִיקָנִי הָיוּ מְנַהֲיגֵי 'הָעֲצָרָת הַכֹּלְלִית' וְהָאֲרִגּוֹנִים הַקְּהִילִיתִים וְהַפִּילָנְתֵרּוֹפִיִּים הַמּוֹבִילִים. רַבֻּבַת מִשְׁתַּתְּפִים וּמְעוֹרְבִים 'מִסְבִּיב' הוֹסִיפוּ אֶת חֲתִימָתָם עַל טוֹפְסֵי הָאֲמָנָה שֶׁהוֹפְצוּ בְּקֶרְבָּם. 'הָעֲצָרָת הַכֹּלְלִית' הַחֲלִיטָה אִז, בְּכִיּוּסָה הַשְּׁנַתִּי הָרֵאשׁוֹן בְּיִשְׂרָאֵל, שֶׁמְכַאֵן וְאֵילֶךְ תִּתְקִיִּים הָאֲסָפָה הַשְּׁנַתִּית שֶׁלָּהּ אַחַת לְחֹמֶשׁ שָׁנִים בְּמִדִּינַת יִשְׂרָאֵל; וְהִיא אֲכֵן עֻמְדָה יִפָּה בְּהַחֲלָטָתָהּ זוֹ בִּשְׁנַת 2003 וְאֲשֶׁרָה אֶת נִאֲמֹנוֹתָהּ הַמְּחֻדָּשֶׁת לְאֲמֵנַת הַיִּסוּד.

הַמוֹטִיב הַמּוֹבִיל שֶׁל הָאֲמָנָה, וְזֶה גַם הַמוֹנָח שֶׁנִּשְׁמַע לְרוֹב בְּנֵאוּמִים וּבֵין הַנֵּאוּמִים וּבְפִירוּדוֹרִים בְּשֵׁתֵי הָעֲצָרוֹת, הִיָּה: 'כָּל יִשְׂרָאֵל עֲרִבִים זֶה לְזֶה'. הָאֲמָנָה מְבַטֵּאת בְּחֻלְקָה אֶת הַמְּמַד הַדְּתִי שֶׁל הַזְּהוּת הַיהוּדִית-אֲמֵרִיקָנִית הַטִּיפּוֹסִית, וְהִיא מְשַׁלֵּבַת בְּסִיכּוּמָה אֶת הַדֵּאָגָה לְהַמְשְׁכוֹת יְהוּדִית וְלְיִשְׂרָאֵל בְּטוֹחָה וְאֵת הַשְּׂאִיפָה לְמְדִינָה נְאוּרָה וְשׁוֹחֶרֶת שְׁלוֹם:

44. גל, 'היחסים בין ישראל ליהדות ארצות-הברית' (לעיל הערה 40), עמ' 23-28.

45. Leonard Saxe et al., *A Mega-Experiment in Jewish Education: The Impact of Birthright Israel*, Waltham, MA 2002, pp. 3-39

אנו מאשרים ומחזקים את הערכים שקיימו אותנו במשך אלפי שנה: האמונה באל יחיד, כבוד לערך העליון של חיי אדם, השאיפה לשלום, האחריית המיוחדת של יהודי ליהודי, המחויבות המשותפת לתיקון עולם ולמושגים של כלל ישראל ואהבת ישראל שהחיונו וקיימונו והגיעונו ליום הזה.

האמנה מבטאת גם ציפייה לדפוס חדש (שעליו עמדתי לעיל) של יחסי גומלין בין ישראל והתפוצות – של 'טוויית קשרים אישיים ומעורבות פעילה, שימשו אבן שואבת לקירוב איש לרעהו'. באמנה מובעת תקווה כי הדפוס החדש יעצים את חשיבותה של ישראל בעיני התפוצות, יקדם פלורליזם ביהדות גם בישראל ויחזק את קיומה של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית.⁴⁶

אירוע שני המבטא תמורות בתפיסת הציונות את התפוצה קשור לעצרת הסוכנות היהודית לארץ-ישראל; זהו הגוף הממסדי הכלל-יהודי שבהחלטותיו שותפה גם ההסתדרות הציונית העולמית. הכרנו את ההסתדרות הציונית העולמית כבר בסעיף הקודם: גוף ציוני בעל אידאולוגיה שמרנית או 'קלאסית' אם תרצו, המצפה לעלייה מכל הארצות. גוף זה, גם בשלב הנוכחי שבו משתררים יחסי שוויון בין ישראל לתפוצות, ממשיך (בשונה מהקונגרס היהודי העולמי הנ"ל) להדגיש את פגיעותן של מקצת מקהילות הפזורה, בייחוד אלה שמעבר לעולם האנגלו-אמריקני. ההסתדרות הציונית שרטטה מעין מפה גאו-פוליטית של 'מצב היהודים' באשר הם. ב'מפה' זו 'ארגנטינה מסומנת 'ארץ מצוקה'; גם שארית יהדות אתיופיה בקטגוריה זו; וכך גם, בהתחשב בזרמים העכשוויים של אי-סובלנות כלפי היהודים, הקהילה היהודית בדרום-אפריקה. לנוכח האינטנסיביות והתוקפנות של האנטישמיות באירופה בשנים האחרונות, הרי גם הקהילה היהודית בצרפת מצטרפת אל קטגוריית המצוקה.

והנה יחד עם הדגש המסורתי-היסטורי של ישראל כארץ המקלט לקהילות במצוקה, עברה ההסתדרות הציונית העולמית תמורה משמעותית בשנים האחרונות; וכאן מגיעים אנו אל האירוע השני המבטא תמורות בתפיסת הציונות את התפוצה – עצרת הסוכנות היהודית לארץ-ישראל, שנת 2000. בתום חמש שנים של דיונים אינטנסיביים על סוג היחסים החדש המתרקם בין ישראל לבין התפוצות אישרה העצרת את הניסוח הבא:

החזון המשותף שלנו הוא לסייע לחזק את ישראל, להבטיח את עתיד העם היהודי ולקדם את תפיסת 'עם אחד'. אנו נביא את יהודי ישראל ואת יהודי שאר העולם יחדיו כדי ליצור שותפות קרובה ומשמעותית יותר, שבמרכזה ישראל. מאחר שלכל הצדדים יש רבות להציע בשותפות הדדית זו שהוגדרה מחדש, היחסים יזרמו לשני הכיוונים. תוך הכרה בגיוון, אנו נפעל ליצור קהילה יהודית עולמית מתוך קבוצה של קהילות יהודיות [ההדגשות שלי, א"ג].⁴⁷

46. גל, 'היחסים בין ישראל ליהדות ארצות-הברית' (לעיל הערה 40), עמ' 27-28.

47. מייק לוי (עורך), שלושים שנות עשייה יהודית גלובלית: החלטות עצרת הסוכנות היהודית, 1971-2001, ירושלים 2002, כל המובאות מעמ' 73.

בהצהרה מדובר במפורש גם על מה שעד כה התחולל למעשה, דהיינו ההבדלה בין ארצות מצוקה המחייבות עזרה ועלייה לבין הארצות האחרות. כלפי האחרונות נקוט הנוסח הבא: 'נפעל יחדיו לחזק את הקשרים בין ישראל לבין היהודים בשאר חלקי העולם, באמצעות יצירת מעורבות ויחסים אישיים בשני הכיוונים, בהסתמך על הדדיות וערכים משותפים' (ההדגשה שלי, א"ג).

'הכרה' רשמית זו של הסוכנות היהודית ושל ההסתדרות הציונית בקהילות המערב כשוות לישראל כרוכה בתפיסה רחבה יותר של המפה הגלובלית שבה התפוצות ממשיכות להתקיים בחברה שבמאפייניה היסודיים היא דמוקרטית ופלורליסטית. ישראל ותפוצות המערב נתפסות אפוא כחלק של העולם החופשי והנאור. כך, ולא כמליצות גרדא, יש לדעתי להבין את הסגנון האוניברסליסטי-משהו החותם את חלק 'החזון' של ההצהרה הרעיונית המקיפה: 'השאירה שלנו היא לעזור להפוך את חבריה של קהילה זו [הקהילה היהודית העולמית] ליהודים גאים, בטוחים ובעלי ידע, המחויבים למורשת ולערכים הייחודיים שלנו, לנצח ישראל ולהרמת תרומה יצירתית לתרבות ולאנושות כולה'.⁴⁸

יצדק מי שיעיר כי ההסתדרות הציונית העולמית פועלת מתוך שניות מסוימת: מחד גיסא היא קוראת לעלייה מכל הארצות (וגם משקיעה בכך משאבים רבים), ומאידך גיסא היא מגדירה מחדש ובאופן חד-משמעי את המשתנה ביחסים עם קהילות המערב הדובר אנגלית – יחסים שהם עתה של שותפות בין שווים, של זרימת יחסים בשני הכיוונים ושל השפעות הדדיות. לסיכום, התחוללה תמורה שמשמעה השתתף של היחסים בין ישראל לבין הקהילות שבעולם הדמוקרטי-הפלורליסטי על בסיס של שוויון.

המסמך הרעיוני השלישי, 'אמנת כינרת' משנת 2001 (של הפורום לאחריות לאומית, מרכז רבין, ובחסות קרן אבי-חי), מאלף במיוחד משני היבטים: ראשית, הוא נחתם אחרי פרוץ האינתיפאדה והטרור נגד ישראל בשנת 2000; שנית, זהו מסמך ציוני 'תוצרת הארץ' יותר משני המסמכים האחרים הנזכרים לעיל (בקרב המעצבים הראשיים של אמנת כינרת בולטים ילידי הארץ שגילם כגיל מדינת ישראל). על המסמך חתומים נשיא המדינה ועוד אישי ציבור רבים בישראל, במגוון פוליטי רחב מאוד – מן הימין הקיצוני הציוני ועד השמאל הקיצוני הציוני.

הליבה הרעיונית של המסמך – שבזכותה הוא בעל מכנה משותף רחב כל-כך – היא שנוכח מתקפת הטרור הפלסטיני-אסלאמי-פונדמנטליסטי על ישראל, התהוותה כמעט זהות בין ההגנה על מדינת ישראל, הנאמנות לרעיון הדמוקרטי והסולידריות עם התפוצה. המסמך הוא ברוח מגילת העצמאות, שלה הוא נשבע, ומודגש בו בעקיבות אופיה היהודי והדמוקרטי של מדינת ישראל. המסמך מחדש ומפתח את שני היסודות האלה של מגילת העצמאות. היסוד הדמוקרטי מתעשר עתה בשלושה היבטים: בהעלאת שורה קונקרטית של זכויות האדם והאזרח; בחיזוק הפלורליזם (הפרק 'מדינת ישראל היא מדינה רבת-פנים'); ובציוד

מפורש בזכותו של המיעוט הערבי לשמור על זהותו הלשונית, התרבותית והלאומית'. פיתוח היסוד היהודי של מגילת העצמאות הוא בהכרח מפורשת בדת כאחד המרכיבים של היהדות, ואף יותר מכך לדעתי – בטיפוח יחס עמוק אל תפוצות ישראל:

אופייה היהודי של מדינת ישראל בא לידי ביטוי במחויבות עמוקה להיסטוריה היהודית ולתרבות ישראל; בקשר עם יהודי התפוצות, בחוק השבות, בעידוד עלייה ובקליטתה; ביצירה הישראלית ובשפה העברית שהיא שפת המדינה, בסמליה ובהמנונה; בתרבות העברית בעלת השורשים היהודיים ובמוסדות המקדמים אותה; ובמערכת החינוך העברית שתפקידה לטפח, לצד השכלה כללית ומדעית וערכים כלל אנושיים, ולצד הנאמנות למדינה והאהבה לארץ ולנופיה, את זיקתם של התלמידים לעם היהודי, למורשת ישראל ולספר הספרים.

מעניין שיחסה החיובי של ישראל אל התפוצות מתבטא באמנת כינרת באופן מובהק ומיוחד בתפיסה חדשה מוגדרת של הציונות: זוהי תפיסה בתרמה הפכנית בזיקה לערך היהודי; הציונות נתפסת עתה יותר בתור חוליה ברציפות ההיסטורית של העם היהודי. חשוב לענייננו שגורסת הציונות כהמשך מסוים של החיים היהודיים בעבר מבטאת נטייה מובנית לחיוב התפוצות בהווה. התפיסה הזאת, הבתרמה הפכנית, של הציונות אף שהיא נשענת על מגילת העצמאות הריהי גם 'מותחת אותה' וגורסת כי:

לאורך כל תולדותיו שמר העם היהודי על קשר עמוק ורציף עם ארצו. הכיסופים לארץ ישראל ולירושלים עמדו במרכז חייו הרוחניים, התרבותיים והלאומיים. דבקותו של עם ישראל במורשתו, בתורתו, בלשונו ובארצו היא תופעה אנושית והיסטורית שמעטות כמוה בתולדות העמים. דבקות זו הולידה את הציונות, כינסה מחדש את העם בארצו, הביאה להקמת מדינת ישראל ולכינון ירושלים כבירתה [ההדגשה שלי, א"ג].

תפיסה זו אכן מכינה ומבשרת את אשר יבוא בהמשך האמנה באשר לתפוצות, דהיינו: התפוצה היהודית נתפסת כגורם נאמן, אינהרנטית, ומדינת ישראל זקוקה לו למען קיומה שלה והתפתחותה הנאותה שלה. וכך מנוסחת הפסקה הרלוונטית (בפרק 'מדינת ישראל היא מדינה יהודית'): 'למדינת ישראל עניין קיומי בחיזוקה של יהדות התפוצות ובהידוק הקשרים עמה. ישראל תסייע לחינוך היהודי בכל מקום ומקום ותחליץ לעזרת יהודים הנמצאים במצוקה בשל יהדותם. יהודי ישראל ויהודי התפוצות ערבים אלה לאלה'. וברוח זו של סולידריות יהודית בין שוים, כאשר סבלה של ישראל מפעולות הטרור מסתמן מתוך השורות, מסכמת פסקה מיוחדת לקראת הסיפא של המסמך: 'בני עם אחד אנחנו. עברנו וגורלנו משותפים. למרות חילוקי הדעות והבדלי ההשקפות בינינו, כולנו מחויבים להמשך החיים היהודיים, להמשך קיומו של העם היהודי ולהבטחת עתידה של מדינת ישראל' [כל ההדגשות שלי, א"ג].⁴⁹

49. הפורום לאחריות לאומית, מרכז רבין, 'אמנת כינרת', תל-אביב וירושלים 2001, כל המובאות מעמ' 1-4.

הנאמנות של חותמי אמנת כינרת לנוסחה 'יהודית ודמוקרטית' – בנסיבות הבין-לאומיות של המאה ה-21, ונוכח מלחמת הטרור נגד ישראל – התגבשה אפוא בדפוס חדש, דפוס המעמיק את הדמוקרטיה הישראלית ויחד עם זה מחדד את יסוד הסולידריות היהודית: הוא מדגיש את יסוד הרציפות ההיסטורית היהודית שבמפעל הציוני; הוא גורס את התפוצה כתופעת קבע בחיים היהודיים; והוא תופס את יחסי ישראל והתפוצות כיחסי גומלין חיוניים בין שווים. באחת, הכלים השלובים של חיוק הדמוקרטיה והעשרתה, והעמקת הזיקה לתפוצות באים באמנה זו לידי ביטוי צלול.

נכון כי שורת המסמכים הנדונים לעיל אינם רק בבחינת הישג של סולידריות יהודית וביטוי לכוחה של הדמוקרטיה הישראלית, אלא הם מבטאים גם דאגה ליציבותה של הסולידריות ולכושר עמידתה במציאות של הנוסחה 'יהודית ודמוקרטית'. נכון גם שיש מקום לשאלה, איזו חשיבות נודעת לאמנה כלשהי כמשקפת גישות והלכידות נפוצים בציבור (בארץ ובפורוה). ברם, היערכויות והצהרות כאלה במשטר דמוקרטי ובתנועה דמוקרטית הן ביסודן ביטוי אותנטי של כוחות ציבוריים מושרשים ומשפיעים. ועת דנים אנו במצב במאה ה-21 אפשר לסכם כי כשם שמתקפת הטרור הפלסטינית משנת 2000 ואילך העמיקה את הזיקה הישראלית לתפוצות, כפי שהדבר מתבטא למשל באמנת כינרת, כך התקפת הטרור האסלאמית הפונדמנטליסטית על ארצות הברית ב-11 בספטמבר 2001 הגבירה אצל יהודים אמריקנים רבים את ההבנה והאהדה לישראל.⁵⁰ סולידריות יהודית, המתגבשת סביב ליבת ערכים אוניברסליים, נעשית לסימן היכר של יחסי ישראל עם התפוצות בפרוס המאה ה-21. ברם, לסולידריות זו יש כאמור ממד היסטורי-רעיוני עמוק ומובהק: ממצפה הזמן נראית הסולידריות המתחזקת עתה כחוליה בשרשרת היסטורית של תנועה לאומית שדמוקרטיה ופלורליזם היו תמיד נשמת אפה.

אחרית דבר

שלושה שלבים הובחנו ביחסים שבין ישראל לבין התפוצות: הראשון, שלילה עקרונית של הקיום היהודי מעבר לישות הריבונית הנכספת; בשלב השני התרחשו 'דילול' של שלילה זו בד בבד עם התגבשות יחסי גומלין שבהם ישראל במוקד כיעד לעלייה, לתמיכה וכקִבְרַת מופת; בשלב השלישי, הנמשך להווה, שלילת הגולה מתוחמת רק לקהילות הנמצאות במצוקה, ואילו יחסי הגומלין בין ישראל לבין התפוצה מתנהלים בין שותפים שווים בערכם, ולכל צד תרומה סגולית המוערכת בעיני הצד האחר.

תמורה זו היתה שלובה ושזורה בשינויים באיכות היחסים ובסגנונם בין היישוב/מדינת ישראל לבין התפוצה. היחסים נעשו – עם עליות ומורדות ובעיות חדשות – מורכבים

American Jewish Committee, *2001 Annual Survey of American Jewish Opinion*, Nov. 19-Dec. 4, 2001, New York 2001, pp. 1-2 and passim

ומתוחכמים יותר. אך דווקא בגלל 'נסיגת הריכוזיות' ביחסים הללו ובגלל השתרגותם בבעיות חברתיות-מדיניות כלליות עולות שאלות חדשות כאתגר למחקר ספציפי בנוגע לשלב הנוכחי: כיצד למדוד יחסים אלה? מהי איכותם היהודית? עד כמה מקיפים ורחבים הם? מכל מקום, השלב הנוכחי מתאפיין בוודאי בהעמקת הויקה המדינית של התנועה הציונית וישראל למערב הדמוקרטי-הפלורליסטי ובייחוד לארצות הדוברות אנגלית. אמנם בכל שלושת השלבים גרסו מנהיגים ציונים מרכזיים שארצות אלה מְמנות לתנועה הציונית 'נקודות משען' רבות וחשובות לשם התקדמות, שהקהילות בארצות הדוברות אנגלית הן בטוחות ואסרטיביות יחסית, וכי יש אפשרות רחבה מאוד ועניין ציוני חיובי ביותר לפעול בארצות הללו; והתנועה הציונית אכן ביטאה הבנה זו בצמתים מכריעים לאורך דרכה. ואולם רק בשלב השלישי, שבו יחסי ישראל עם התפוצות הם על בסיס של שוויון – ובייחוד מאז מתקפת הטרור הפלסטינית המתמשכת מאז שנת 2000, ואחרי 11 בספטמבר 2001 – נעשה מקובל ומושרש אצל רובה של ההנהגה הפוליטית הציונית, שלציונות ולישראל יש אינטרס נאור מכריע בהתפשטות מרבית בתבל של ערכים דמוקרטיים-פלורליסטיים ובסדר עולם יציב בהנהגתן של הארצות הדמוקרטיות-הפלורליסטיות המובהקות.

ההקשר הגאופוליטי הזה הוא הנמצא גם ביסוד התשובה לשאלה שהעלינו בתחילת המאמר: איך הצליחה המדינה היהודית, על אף הררי הקשיים שעמדו ועומדים לפניה, לשמור על אופיה הדמוקרטי? הסברנו הוא, שכפי שהתקדמות הציונית היתה קשורה וכרוכה לאורך רוב הדרך בכוחות דמוקרטיים ריאליים – בקהילות היהודיות החופשיות ובארצות שהיו דמוקרטיות ופלורליסטיות דיין לאפשר ואף לעודד את התפתחותן של הקהילות הללו ואת הפעילות הציונית – כך גם מתחוללות, באותו הקשר יהודי ובין-לאומי מסייע, ההתבססות וההתקדמות של הדמוקרטיה הישראלית.

הסבר זה הוא כזכור בבחינת ביאור משלים לשורה של גורמי רקע מהותיים (שנזכרו לעיל במבוא) המסבירים את האופי הדמוקרטי של הציונות, היישוב והמדינה. הודות לכל אלה רשאים אנו להדגיש בסיכום כי בשותפות הִראלית והמתמשכת עם תפוצות המערב ועם המדינות הדמוקרטיות, הציונות לא 'השתמשה' במערב לצרכיה, או לא רק 'השתמשה' במערב; ראשית, היא גם טיפחה ערכים הומניים הגנוזים ביהדות ופיתחה את מהותה הדמוקרטית שלה; ושנית, היא אף הפנימה ערכים דמוקרטיים-פלורליסטיים כלליים שאפשרו את פעילותה ואת הצלחתה. בסופו של דבר התנועה הציונית אכן הקימה במזרח התיכון מדינת לאום דמוקרטית-אותנטית ואף פלורליסטית בתחומים לא מעטים. ספק רב, להערכתי, אם היתה קמה ומתבססת המדינה היהודית הדמוקרטית אילו התפתחה הציונות ללא עורך תפוצת-דמוקרטי, אילו שללה התנועה שלילה טוטלית את חיי היהודים בכל הפזורה, אילו לא טיפחה יחסי גומלין עם תפוצות המערב, ואילו החמיצה הציונות את 'החיבור המדיני-המערבי'. דומה כי האסון היהודי ההיסטורי – היעדר ריבונות מחיי העם במשך קרוב לאלפיים שנה – הוא שנעשה גם לאחד המקורות הנובעים של ההצלחה הדמוקרטית הנדירה. כאפילוג זוטא למאמר אציין כי שורות אלה נכתבות כשמדינת ישראל מציינת מלאות מאה שנה למותו של תיאודור הרצל. פתחתי את המאמר בשלב 'היציאה מן הגולה', השלב

שבו הגדיר הרצל את מושג הציונות במונח 'יציאת מצרים'; ברם, נוכחנו שהוא ושותפיו לא ראו את כל ארצות מושב היהודים כ'מצרים אחת גדולה'. יתר-על-כן, יש להניח שהרצל כיוון גם אל הממד החברתי של יציאת מצרים – שלילת 'בית עבדים', סלידה מ'השיטה הפרעונית' לסוגיה. והרי, נזכיר, הן מדינת היהודים הפרוגרמטית והן אלטנוילנד האוטופית שלו מתנבאות על חברת צדק וחופש. מרכזיותם של מאפיינים אלה במחשבת הרצל והיותו עיתונאי במשלח ידו הם שהכשירו אותו להיאבק על דעת הקהל הדמוקרטית העולמית. ואחזור ואזכיר את תקוותו: 'אנגליה, אנגליה הגדולה, אנגליה החופשית, החולשת על כל הימים – היא תבין אותנו ואת מטרתנו'. מסתבר שהיה יסוד נבואי במאבקו ההרואי של מייסד הציונות המדינית; כי היה זה בסופו של דבר מאבק – שאם כי לא הסתיים כליל – מאבק מצליח ועושה היסטוריה. והנה יכולים היום אזרחי מדינת היהודים העצמאית, הדמוקרטית והמתגוננת, לשכתב אולי כך, *mutatis mutandis*, את קריאת הרצל לתמיכת דעת הקהל החופשית: 'ארצות-הברית, בעלת-הברית הגדולה של אנגליה, ארצות-הברית החופשית, החולשת על הימים – היא מבינה אותנו ואת מטרתנו'.

ברם, כפי שלפני כמאה שנה התפתחה ביקורת ציונית על כך שפניית הרצל לציבור היתה, מבחינה תרבותית-יהודית, אנמית כמעט, כך היום יש מקום לשאלה מקבילה: האם 'ההבנה האמריקנית הסוחפת' את המצב הישראלי, המתמקדת בהקשרים המדיניים והצבאיים, תורמת להתפתחות רב-צדדית של הסולידריות הישראלית-תפוצתית? נראה שאין תשובה חד-משמעית לקושיה זו, וכבר עמדנו לעיל על סכנת ההתבוללות התרבותית של ישראל בספרת המעצמה המערבית; בכל אופן, ברי כי הבנה והזדהות עמוקות מצד יהדות ארצות-הברית ושאר התפוצות יתייצבו רק ככל שהיסוד הדמוקרטי במציאות של 'מדינה יהודית ודמוקרטית' יקיף כראוי גם את החיים היהודיים עצמם – דהיינו עת היסוד היהודי יהיה אצלנו לא רק מושרש ואסרטיבי, אלא גם יצירתי וחופשי ופלורליסטי הרבה יותר משהוא במצב הנוכחי.

נספח

12 הארצות עם הקהילות היהודיות הגדולות ביותר (2002)

הארץ	האוכלוסייה היהודית	האחוז מכלל האוכלוסייה היהודית בעולם	האחוז מכלל הפזורה היהודית
ארצות־הברית	5,700,000	42.9	68.9
ישראל	5,025,000	37.8	–
צרפת	519,000	3.9	6.3
קנדה	364,000	2.7	4.4
בריטניה	273,500	2.1	3.3
רוסיה	265,000	2.0	3.2
ארגנטינה	195,000	1.5	2.4
גרמניה	103,000	0.8	1.2
אוקראינה	100,000	0.8	1.2
אוסטרליה	99,000	0.7	1.2
ברזיל	97,300	0.7	1.2
אפריקה הדרומית	78,000	0.6	0.9

המקור: American Jewish Committee, *American Jewish Year Book*, New York 2002, p. 639

לקריאה נוספת

מבוא

אלון מנחם, המשפט העברי: תולדותיו, מקורותיו, עקרונותיו, ירושלים תשמ"ח (1988).
אלמוג שמואל, יהודה ריינהרץ ואניטה שפירא (עורכים), ציונות ודת, ירושלים ובוסטון
תשנ"ד (1994).

אלעזר דניאל וסטיוארט כהן, עדת בני ישראל: ההתארגנות המדינית היהודית מתקופת
המקרא ועד ימינו, ירושלים 1997.

הורוביץ דן ומשה ליסק, מצוקות באוטופיה: ישראל – חברה בעומס־יתר, תל־אביב 1990.
גוטנמכר דניאל, 'פסיקה הלכתית ציבורית ומושג הדמוקרטיה', הגיון (ירושלים), ג (תשנ"ו).
גל אלון, 'לקראת היסטוריוגרפיה ציונית אוורית', בתוך: אלי צור (עורך), אל מחוץ לחומות:
קהילות ישראל בעידן המודרניזציה, קריית שדה־בוקר (בדפוס).

ירושלמי יוסף, זכור: היסטוריה יהודית וזיכרון יהודי, תל־אביב 1988.

על ישראל, התפוצות והדמוקרטיה הציונית

לורברבוים יאיר, צלם אלהים: הלכה ואגדה, ירושלים תשס"ד.
לורברבוים מנחם, 'בזכות הדמוקרטיה: שאלת המשטר הטוב במסורת ההלכתית וההגותית',
בתוך: אבי שגיא, דודי שוורץ וידידה שטרן (עורכים), יהדות פנים וחוץ: דיאלוג בין
עולמות, ירושלים 2000.

מרגולין רון (עורך), מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית, ירושלים תשנ"ט.
קפלן יוסף (עורך הסדרה), קהל ישראל: השלטון העצמי היהודי לדורותיו, שלושה כרכים,
ירושלים 2001, 2004, 2004.

רביצקי אבי, הקץ המגולה ומדינת היהודים, תל-אביב 1997.
שגיא אבי, יהדות בין דת למוסר, תל-אביב 1998.

Elazar Daniel (ed.), *Kinship and Consent: The Jewish Political Tradition and Its Contemporary Uses*, Washington DC 1983.

Elazar Daniel (ed.), 'Communal Democracy and Liberal Democracy in the Jewish Political Tradition', *Jewish Political Studies Review*, 5, 1-2 (Spring 1993).

Gellner Ernest, 'Soviets Against Wittfogel', in: John Hall (ed.), *States in History*, Oxford 1987.

Medding Peter (ed.), 'Jews and Violence', *Studies in Contemporary Jewry*, 18 (2002).

סעיפים א'-ג'

אבינרי שלמה, הרעיון הציוני לגוניו, תל-אביב 1980.
אייל אלי ואחרים, 'רב-שיח: האם יש עתיד לישראל בלי ציונות', כיוונים חדשים, 5
(אוקטובר 2001).

גוטיין דניאל, 'הרצל והמאבק בתוך הפלוטוקרטיה היהודית', ציון, סב, א (תשנ"ז).
גורני יוסף, החיפוש אחר הזהות הלאומית: מקומה של מדינת ישראל במחשבה היהודית
הציבורית, 1987-1945, תל-אביב 1990.

גל אלון, דוד בן-גוריון - לקראת מדינה יהודית, קריית שדה-בוקר 1985.
גל אלון, 'ארצות הברית וקום מדינת ישראל', בתוך: גבריאיל שפר (עורך), המאבק להקמת
המדינה, ירושלים 1992.

סוכמן ברברה, התנ"ך והחרב: אנגליה וארץ-ישראל, תל-אביב תשמ"ז.
מאוטנר מנחם, אבי שגיא ורונון שמיר (עורכים), רב-תרבותיות כמדינה דמוקרטית ויהודית,
תל-אביב 1998.

נחתומי אוהד (עורך), רב-תרבותיות במבחן הישראלי, ירושלים 2003.
שפירא אניטה, 'לאן הלכה "שליטת הגלות"', אלפיים, 25 (2003).

Aridan Natan, *Britain, Israel and Anglo-Jewry, 1949-1957*, London & New York 2004.

Ben-Rafael Eliezer, Yosef Gorny & Yaakov Ro'i (eds.), *Contemporary Jewries: Convergence and Divergence*, Leiden & Boston 2003.

- Don-Yehiya Eliezer (ed.), *Israel and Diaspora Jewry: Ideological and Political Perspectives*, Ramat Gan 1997.
- Heilman Samuel et al, 'Symposium: American Jews and Israel Today', *Social Science and Modern Society*, 36, 4 (May-June 1999).
- Hertzberg Arthur, *The Fate of Zionism*, San Francisco, CA 2003.
- Juergensmeyer Mark, *Terror in the Mind of God: The Global Rise of Religious Violence*, Berkeley, CA 2001.
- Lahav Pnina (ed.), 'Law and the Transformation of Israeli Society', *Israel Studies*, 3, 2 (Fall 1998).
- Liebman Charles, *Pressure Without Sanctions: The Influence of World Jewry on Israeli Policy*, Rutherford, NJ 1977.
- Liebman Charles & Steven Cohen, *Two Worlds of Judaism: The Israeli and the American Experiences*, New Haven, CT 1990.
- Susser Bernard & Charles Liebman, *Choosing Survival: Strategies for a Jewish Future*, New York & Oxford 1999.